

جزوه فرمول ۲۰

تاریخ معاصر ایران

ویژه مرور و آمادگی امتحان

خرداد ماه ۱۴۰۵

درس اول: حکومت قاجار از آقامحمدخان تا محمدشاه

نکته: ☒

ایلی قاجار یکی از عوامل مؤثر در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران به شمار می‌آید. این ایل از ترکمانان بود و در زمان مغولان به ایران کوچ کرد.

** پس از سقوط حکومت صفوی، نادرشاه افشار میانه خوبی با قاجاریان نداشت، زیرا آنان مدافع حکومت صفوی بودند. ✓ آقامحمدخان با غلبه بر لطفعلی‌خان، آخرین فرمانروای زند، توانست سلسله قاجار را در ایران بنیاد نهد. وی تهران را که روستایی در حومه ری بود به پایتختی برگزید. این سلسله از سال ۱۱۷۴ تا سال ۱۳۰۴ ش. به مدت ۱۳۰ سال، در ایران حکومت کردند.

هجوم سیاسی - نظامی استعمارگران اروپایی به ایران

ب- ایران در رقابت و توسعه طلبی فرانسه و انگلستان

الف- جنگ‌های ایران و روس

✓ جنگ‌های ایران و روس: روسیه از زمان پترکبیر سیاست توسعه طلبانه‌ای را با هدف تسلط بر سرحدات شمالی ایران آغاز کرد. اقتدار نظامی نادرشاه مدت کوتاهی روس‌ها را وادار به عقب نشینی نمود.

✓ علت جنگ‌های دوره اول ایران و روس: در زمان فتحعلی شاه برادرزاده (آقامحمدخان)، روسیه با حمله‌های پی‌درپی، ابتدا گرجستان و سپس ایالت‌های دیگر را مورد تاخت و تاز قرار داد، و باعث بروز دوره اول جنگ‌های ایران و روس شد و منجر به بسته شدن عهدنامه گلستان شد.

۱- ایران حاکمیت روسیه را بر ولایت‌هایی که تا آن زمان اشغال کرده بود به رسمیت شناخت. به این ترتیب ایالات داغستان و گرجستان و شهرهای باکو، دربند، شیروان، قره باغ، شکی، گنجه، موقان و قسمت بالای طالش، به روسیه واگذار شد. (ذکر دو مورد از ایالات کافی است).

۲- حق کشتیرانی در دریای خزر، از ایران سلب گردید.

۳- روسیه نیابت سلطنت عباس میرزا را در ایران به رسمیت شناخت و رساندن او به سلطنت را تعهد کرد.

عهد نامه گلستان
به موجب این
عهدنامه

اظهار نظر و قضاوت

✓ به نظر شما چرا به رسمیت شناختن نیابت سلطنت عباس میرزا از سوی روسیه در معاهده گلستان، در واقع امتیازی برای ایران به حساب نمی‌آمد؟ این بند که ظاهراً امتیازی برای ایران به حساب می‌آمد، در واقع به منزله نادیده گرفتن استقلال کشور و به رسمیت شناختن دخالت روسیه در امور داخلی آن بود.

✓ هجوم سیاسی - نظامی دولت‌های استعمارگر اروپایی، زمینه ساز بیداری اسلامی در ایران شد. عالمان دین برای مبارزه با نفوذ بیگانگان و مخالفت با سلطه استعماری از قواعد قرآنی و اسلامی مثل **فتوا، جهاد و قاعده نفی سبیل** بهره بردند.

✓ **علل و عوامل بروز جنگ‌های دوره دوم ایران و روس:** ۱- بدرفتاری روس‌ها با ساکنان ولایت‌هایی که طبق معاهده گلستان به آن کشور واگذار شده بود، موجب نارضایتی این مردم شد و آنان شروع به دادخواهی کردند. ۲- **معاهده گلستان در مورد تعیین خط‌های مرزی بین ایران و روسیه** مبهم بود. ۳- فتوای جهاد علمای دینی (آیت‌الله سید محمد هاشم مجاهد) مردم مسلمان مشتاقانه وارد جنگ با روس‌ها شدند.

✓ **علل شکست ایران در جنگ دوره دوم با روس:** ۱- خیانت دولت انگلستان ۲- بی‌کفایتی دربار ایران این دوره از جنگ‌ها، با بسته شدن قرارداد **ترکمانچای** خاتمه یافت.

۱- علاوه بر سرزمین‌هایی که در عهدنامه گلستان به روس‌ها واگذار شده بود، ایروان، نخجوان و بخشی از دشت مغان نیز از ایران جدا و به روسیه واگذار شد.

۲- **رود ارس** به عنوان **مرز بین ایران و روسیه** تعیین گردید.

۳- ایران متعهد به پرداخت پنج میلیون تومان غرامت به روسیه شد.

۴- همچنین، برقراری حق **کاپیتولاسیون** یا قضاوت کنسولی، بر ایران تحمیل گردید.

قرارداد ترکمانچای

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

* **کاپیتولاسیون:** به موجب این حق، هرگاه اتباع روسی مقیم ایران مرتکب جرمی می‌شدند، دادگاه‌های ایران حق رسیدگی نداشتند، بلکه مراجع قضایی دولت روسیه می‌بایست به آن جرم رسیدگی می‌کردند.

* هدف فرانسه از ایجاد رابطه با ایران چه بود؟ چرا ناپلئون قرار داد فین‌کن‌اشتاین را با ایران بست؟ ناپلئون بناپارت، امپراتور فرانسه، که از حمله مستقیم به انگلستان ناتوان بود قصد داشت با تصرف مستعمره‌های انگلیس، این کشور را شکست دهد. **مهم‌ترین مستعمره انگلیس، هند بود که دسترسی به آن، از راه ایران امکان‌پذیر بود.** به این منظور، ناپلئون قرارداد فین‌کن‌اشتاین را با ایران بست.

قرار داد فین کن اشتاین

- تعهدات فرانسه و ایران در **معاهده فین کن اشتاین** را بایکدیگر **مقایسه** کنید. طبق این معاهده فرانسه متعهد شد که ایران را در جنگ با روسیه کمک کند. در مقابل، ایران برای حمله به متصرفات انگلستان در هند، با افغان‌ها و قبایل هرات و قندهار متحد شود و به انگلستان، اعلان جنگ داده و در صورتی که تصمیم ناپلئون بر لشکرکشی به هند قرار گیرد، اجازه عبور لشکر او از ایران، به فرانسه داده شود.

* چرا ناپلئون تعهدات خود را نسبت به ایران فراموش کرد؟ پس از آنکه ناپلئون با تزار روس عهدنامه **تیلسیت** را بست، تعهدهای خود نسبت به ایران را زیر پا گذاشت.

* هدف انگلستان از ایجاد رابطه با ایران: انگلیس ایران را سدّ محکمی در برابر تهاجم به مستعمره‌های خود در هند می‌دانست، و علاقه‌مند بود که در دربار ایران نفوذ کند.

به موجب عهدنامه **مُجمل**، انگلستان تعهد کرد که هرگاه نیروی نظامی دولت‌های اروپایی به ایران حمله کنند، **نیروی نظامی در اختیار ایران قرار دهد**، و یا در عوض آن، به دولت ایران کمک مالی کند.

✓ پس از پیروزی روس‌ها در **مرحلهٔ اول جنگ**، **انگلستان معاهده‌ای با ایران** منعقد کرد که به **عهدنامه مفصل** معروف شد. این عهدنامه به **امضای فتحعلی شاه** رسید و مفاد آن به گونه‌ای بود که **استقلال ایران را بر باد می‌داد**.

تعهدات ایران در عهدنامهٔ مفصل:

- ۱) قبول حُکْمیت نمایندۀ انگلیس در اختلاف‌های مرزی خود با روسیه
- ۲) خودداری از بستن قرارداد با روسیه یا هر دولت سومی که دشمن انگلیس باشد.
- ۳) استخدام نکردن افسر و افراد نظامی برای آموزش سپاه ایران، از کشورهایی که با انگلستان روابط دوستانه ندارند.

تعهدات انگلیس:

- ۱) اگر دولت ثالثی به خاک ایران تعرض کند، انگلستان حتی المقدور از کمک و مساعدت به ایران خودداری نکند.
- ۲) انگلستان از کمک به سرکشان و شاهزادگانی که علیه تاج و تخت پادشاه قاجار قیام کنند، خودداری کند.

*** **علت جنگ هرات:** شهر هرات دروازهٔ هند شمرده می‌شد، و در آن زمان جزء ایران بود. اما حاکم آنجا، کامران میرزا، با تحریک انگلیس علیه حکومت مرکزی ایران شورش کرده بود، و حتی گاهی به مناطق دیگر ایران دست اندازی می‌کرد.

پس از پایان جنگ‌های ایران و روسیه، فتحعلی شاه برای جبران ناکامی‌های خود متوجه شرق ایران و بازپس‌گیری هرات شد.

*** چرا روس‌ها ایران را در حمله به هرات تشویق می‌کردند؟ زیرا **از سویی** با انگلستان رقابت داشتند، و به خطر افتادن مستعمره‌های انگلیس در هند را به مصلحت خود می‌دانستند، و **از سوی دیگر**، مشغول شدن ایران در جنگ هرات را مایهٔ فراموشی ایالت‌های از دست رفته شمالی، توسط دولت ایران می‌دانستند.

✓ **ایران و عثمانی**، از دورهٔ **حکومت صفوی اختلاف** داشتند. دولت‌های استعمارگر نیز به این اختلاف‌ها دامن می‌زدند. چون جنگ بین دو کشور مسلمان را، به نفع خویش می‌دانستند. در زمان قاجار، این اختلاف‌ها ادامه پیدا کرد. در **زمان محمد شاه**، اختلاف‌های مرزی ایران و عثمانی **افزایش یافت**، سرانجام در شهر **ارزنه‌الروم** مذاکراتی بین نمایندگان ایران و عثمانی با حضور نمایندگان **روسیه** و **انگلستان** برای حل اختلاف‌ها انجام شد. نمایندهٔ ایران در این مذاکرها **میرزا تقی خان فراهانی** امیر نظام بود.

* **تعهدات ایران و عثمانی در عهدنامهٔ ارزنه‌الروم را مقایسه** کنید. به موجب این قرارداد، ایران از ادعاهای خود دربارهٔ بعضی مناطق، از جمله **سلیمانیه**، دست برداشت. در مقابل، **دولت عثمانی**، **حاکمیت ایران بر خرمشهر و ساحل چپ اروندرود**، نیز **کشتیرانی در این رودخانه را**، به رسمیت شناخت. علاوه بر آن، دولت عثمانی متعهد شد که از آزار و اذیت زائران ایرانی عتبات عالیات جلوگیری کند، و تسهیلات لازم را برای بازرگانان ایران در عثمانی، فراهم آورد.

**** نتایج و
عبرت‌های دو
جنگ ایران و
روس**

(ذکر دو مورد کافی است)

بی‌اعتمادی کامل به اروپاییان و اینکه آن‌ها به هیچ وجه به قول خود پایبند نیستند و فقط به منافع خود می‌اندیشند.

در مبارزه با یک قدرت خارجی نباید به قدرت دیگر اتکای جدی کرد.

با شکست اقتصادی، سیاسی و نظامی ایران که نتیجه روحیه خودباختگی در حاکمان بود، بستر برای ورود مبلغین غربی و نفوذ فرهنگی در ایران ایجاد شد.

مذاکراتی که طی این دو جنگ انجام شد، برای سرگرم کردن ایرانیان و تأمین منافع دولت‌های استعمارگر بود.

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

با توجه به نقشهٔ محدودهٔ قلمرو ایران در اوایل دورهٔ قاجار، شماره‌هایی

نوشته شده بر اساس آن به سؤالات پاسخ دهید.

الف - شمارهٔ ۱: منطقهٔ زیر نفوذ ایران

ب) شمارهٔ ۲: همسایهٔ جنوب شرق ایران هند

ج) شمارهٔ ۳: همسایهٔ شمال غرب ایران روسیه

د) شمارهٔ ۴: همسایهٔ غرب ایران عثمانی

قراردادهای دورهٔ قاجار

ایران - روس	ایران - انگلستان	فرانسه - ایران	عثمانی - ایران	فرانسه - روس
گلستان	مُجمل	فین کن اشتاین	ارزنةالروم اول	تیلست
ترکمانچای	مفصل		ارزنةالروم دوم	
آخال	گلداسمیت			
	پاریس			

درس دوم: دوران ناصرالدین شاه

۱) قتل صدراعظم دانشمند و ایران دوست (امیرکبیر) به تحریک فاسدان و بدخواهانی که منافعشان به خطر افتاده بود.

۲) آشنایی تدریجی گروهی از ایرانیان با پیشرفت‌های اروپاییان

۳) واگذاری امتیازات اقتصادی و فرهنگی به بیگانگان مثل امتیاز رویترا، لاتاری و خرید و فروش تنباکو

دوره ۵۰ سال سلطنت
ناصرالدین شاه با سه موضوع
مهم زیر شناخته می‌شود

*** مهم‌ترین اقدام‌های بزرگ اصلاحی امیرکبیر صدر اعظم ناصرالدین شاه** (ذکر سه مورد کافی است)

- لغو لقب‌های طولانی و بی معنی، و اکتفا به کلمه جناب، حتی نسبت به مقام صدارت
- منع رشوه خواری، و برقراری حقوق ثابت برای مأموران دولت.
- فرستادن شاگردانی به اروپا، برای کسب مهارت‌ها و دانش‌های جدید.
- استخدام معلمان و استادان خارجی، به ویژه از کشورهای غیر از انگلیس و روس
- ترجمه کتاب، نشر روزنامه، تأسیس مدرسه عالی در تهران
- ارائه طرح مدرسه دارالفنون
- جلوگیری از دخالت نمایندگان خارجی در امور داخلی ایران
- دفع فتنه سالار در خراسان و فرقه بابیه
- تقویت ارتش ملی
- تلاش در جهت استقلال اقتصادی و توسعه صنعتی ایران

واگذاری امتیازات به بیگانگان در دوره ناصرالدین شاه

نکته: کشورهای اروپایی با برده‌داری گسترده و ثروت حاصل از غارت ملت‌های آسیایی و آفریقایی، توانستند شرایط اقتصادی و اجتماعی برای انقلاب علمی و صنعتی را فراهم کرده و به جهشی در رشد اقتصادی دست پیدا کنند. در نتیجه، به بازارهای مصرف و مواد اولیه ارزان قیمت نیاز داشتند.

– افرادی مانند **میرزا حسین خان سپهسالار** و **میرزا ملکم خان**، عاملان اصلی **واگذاری امتیاز رویترا و امتیاز لاتاری** به **دولت استعماری انگلیس** بودند.

*** علمای دین** که پناهگاه مردم در مبارزه با بیگانگان بودند، در ناکام گذاردن استعمارگران و عاملان آنان در رسیدن به هدف‌های شومشان، تأثیر بسیار داشتند.

نهضت تحریم تنباکو نخستین حرکت مردمی فراگیر بر ضد استعمار: از امتیازاتی که در دوره قاجار به انگلیس واگذار شد، انحصار خرید و فروش توتون و تنباکو در داخل و خارج ایران به مدت ۵۰ سال بود، که به تالбот انگلیسی داده شد. از این رو، این قرارداد به **قرارداد تالбот** مشهور شد. و از آنجا که نام شرکت او **رژری بود**، این **عهدنامه را رژری** نیز می‌نامند.

❖ واگذاری امتیاز توتون و تنباکوی ایران به انگلیس با واگذاری این امتیاز از سوی دولت عثمانی به یک شرکت خارجی را با هم **مقایسه** کنید. ناصرالدین شاه این امتیاز را برابر دریافت سالانه پانزده هزار لیره و یک چهارم سود سالانه به تالبوت واگذار کرده بود. درحالی که دولت عثمانی، با وجودی که از محصول توتون و تنباکوی کمتری برخوردار بود، این امتیاز را برابر دریافت سالانه هفتصد هزار لیره، به یک کمپانی خارجی واگذار کرده بود.

❑ **نکته:** علت مخالفت مردم با قرارداد تالبوت مردم ایران که می‌دیدند محصول توتون و تنباکوی خود را باید به بهای کمی به بیگانه بفروشند و برای مصارف داخلی، دوباره آن را به قیمت گزافی بخرند، شروع به قیام و اعتراض نسبت به این قرارداد کردند. این مخالفت، در شهرهایی مانند تبریز، شیراز، اصفهان و تهران، به اوج خود رسید.

❑ **نکته:** علت مخالفت و اعتراض علما با واگذاری امتیاز تالبوت؛ آنان خطر سلطه استعمار انگلیس را به مردم گوشزد کردند.

❖ علت مخالفت سید جمال الدین اسدآبادی: سید جمال الدین نیز به مخالفت با این قرارداد برخاست، و نامه ای به میرزای شیرازی که در سامرا بود، نوشت.

❖ سرانجام حکم تاریخی تحریم توتون و تنباکو توسط **آیت الله میرزای شیرازی** مجتهد بزرگ و صاحب نفوذ صادر شد، و نهضتی بزرگ در سراسر ایران پدید آورد که حتی به درون دربار شاه نیز نفوذ کرد.

چگونگی لغو امتیاز توتون و تنباکو

✓ صدور حکم تاریخی تحریم توتون و تنباکو سبب شد که ناصرالدین شاه ناچار به تسلیم گردد؛ ابتدا امتیاز داخلی دخانیات و سپس امتیاز خارجی آن، لغو شد.

❖ پیامدها و نتایج نهضت تنباکو

۱- تسلیم ناصرالدین شاه و لغو امتیاز داخلی و خارجی دخانیات

۲- نهضت تحریم تنباکو موجب انسجام بیشتر مرجعیت شیعه، علما و مردم متدین ایران شد و نشان داد که بیداری اسلامی در ایران به بلوغ فکری و سیاسی رسیده

۳- ضربه‌ای سخت به استعمارگران و عاملان داخلی آنان وارد آمد؛ و مردم باور کردند که توانایی ایستادگی در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی را دارند.

۴- بسیاری از تاریخ نویسان، این قیام را **سرآغاز بیداری ایرانیان و طلوع نهضت مشروطه** دانسته‌اند.

۵- نهضت تحریم تنباکو، در شرایطی باورنکردنی به بار نشست. مردم ایران توانستند برای نخستین بار، در برابر مقتدرترین دولت عالم، در آن زمان، ایستادگی کنند، و آن را وادار به پذیرش خواسته‌های خود کنند.

اظهار نظر و قضاوت

❖ به نظر شما **هدف امیرکبیر** از مقابله با **دخالت نمایندگان دولت‌های خارجی در امور داخلی ایران** چه بود؟ می‌خواست با اتخاذ سیاست‌های مستقل، سبب حفظ تمامیت ارضی ایران و جلوگیری از دخالت دولت‌های بیگانه در امورات داخلی ایران شود.

درس سوم : زمینه‌های نهضت مشروطه

- نهضت مشروطه یکی از حوادث بزرگ تاریخ معاصر ایران است، که تأثیر عمیق و پایداری در تحولات فکری و سیاسی جامعه ما گذاشته است.

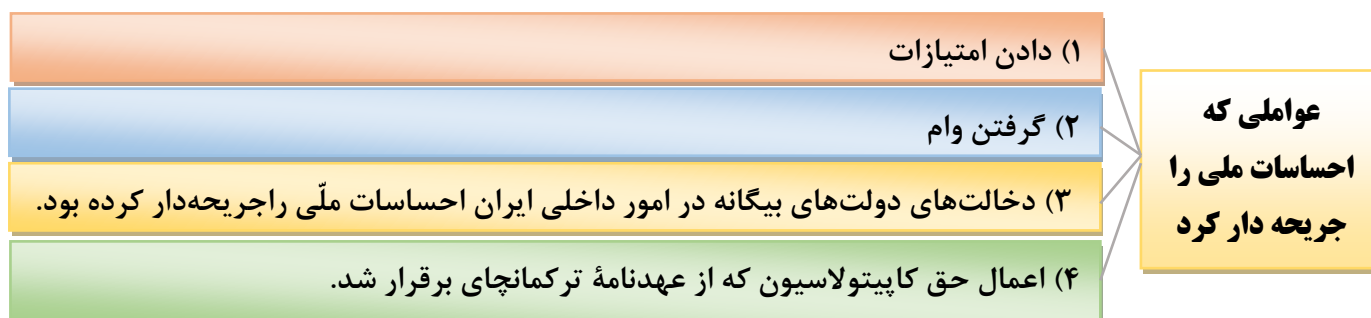
جدا شدن و از دست رفتن بخش‌های زیادی از ایران:

* قسمت‌هایی که **توسط روسیه از ایران** جدا شد عبارت بودند از: کل قفقاز در شمال غربی و منطقه ماوراءالنهر در شمال شرقی به این ترتیب، در شرق و غرب دریای خزر، مناطق و ایالت‌های وسیع و زرخیزی از ایران جدا شد.

* سرزمین‌هایی که **توسط انگلستان از ایران** جدا شد عبارت بودند از: ایالت‌های هرات و قندهار؛ و بخش بزرگی از بلوچستان.

* **غلبه استعمار بر مملکت ایران:** اروپایی‌ها از قرن ۱۶ میلادی شروع به اشغال سرزمین‌هایی در آسیا، آفریقا، و قاره آمریکا کردند و تا اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم کشورهای متعددی را زیر سلطه خود درآوردند. ایران نیز به **دلایل موقعیت ویژه جغرافیایی و برخورداری از منابع سرشار مواد اولیه**، مورد توجه کشورهای استعمارگر قرار گرفت.

* **نتیجه سلطه بیگانگان بر ایران عصر قاجار:** ضعف حکومت قاجار، دسیسه‌های عناصر نفوذی بیگانه و طمع ورزی و فساد مالی درباریان، زمینه سلطه بیگانگان بر مملکت را فراهم کرده بود. بارزترین نتیجه این وضعیت، **امتیازهای متعددی بود که به خارجی‌ان داده می‌شد.** علاوه بر آن، **قرض‌هایی که شاهان قاجار از کشورهای بیگانه می‌گرفتند** موجب سلطه بیشتر استعمارگران بر مملکت شد. علاقه شاهان قاجار به مسافرت به اروپا، انگیزه و میزان دریافت وام از بیگانگان را افزایش داد.

* **استبداد دستگاه حاکم بر ایران:** قاجار بر **بنیاد استبداد متکی** بود و قدرت در دست شاه و اراده او متمرکز بود. مردم هیچ گونه تضمینی برای حفظ جان و مال و ناموس خود در مقابل دستگاه استبدادی نداشتند.

* دلایل مخالفت های مردم و علما با استبداد و استعمار: توجه مردم مسلمان ایران به آموزه های دین اسلام نظیر امر به معروف و نهی از منکر، عدالت خواهی و لزوم دفع ظلم که در آیات قرآن کریم و سیره معصومین به آن پرداخته شده است، موجب می شد نسبت به این احساس تکلیف کنند. از سوی دیگر **مکتب شیعه قدرت مطلق سلاطین را نامشروع می دانست و مشروعیت نسبی قدرت حکام، مشروط به پاسداری از باورهای دینی مردم و حفظ تمامیت ارضی کشور بود.** مرجعیت شیعه در جریان نهضت تحریم تنباکو خط بطلانی بر مطلق بودن قدرت شاه کشید. در آستانه نهضت مشروطیت ایران، روحانیون و حوزه های علمیه شیعه به استحکام و انسجام سیاسی و مبارزاتی رسیده بودند.

نکته: اساس این نهضت بر مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی و تلاش برای عدالت در مملکت قرار داشت، تا با ایجاد عدالت خانه و «دارالشوری» قدرت و اختیارات پادشاه و حاکم را محدود و با اجرای قوانین اسلامی از انجام گسیختگی آنها جلوگیری کند.

* **اولین ثمره این فعالیت ها، پیروزی در نهضت تنباکو بود** که علاوه بر لغو قرارداد توتون و تنباکو، قدرت و رهبری روحانیون شیعه را در صحنه سیاسی کشور آشکار کرد و آسیب پذیری استبداد داخلی و استعمار خارجی را در برابر اراده ملت نشان داد.

* **زمینه های ورود تفکر مشروطه خواهی به ایران:** اعزام دانشجویان به خارج، سفرهای درباریان و سیاستمداران به خارج، و مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای مختلف فراهم شد.

عوامل ایجاد تحول بزرگ در مردم در دوره قاجار:

الف) روزنامه ها یکی از عامل هایی که در دوره قاجار سبب ایجاد تحولی بزرگ در مردم شد، انتشار **روزنامه ها** بود. در آن زمان روزنامه های فارسی زبان دو دسته داخلی و خارجی بودند و **روزنامه های داخلی** خود به دو دسته **روزنامه های دولتی** و **غیردولتی** تقسیم می شدند. **روزنامه های عروه الوثقی و قانون** از جمله روزنامه های فارسی زبان بودند که در خارج از کشور چاپ و وارد ایران می شدند.

نکته: به دلیل محدودیت هایی که در داخل کشور برای رسانه ها وجود داشت، روزنامه ها به دلیل نبود آزادی بیان و عقیده نمی توانستند اجازه انتشار بگیرند بنابراین برخی روزنامه های فارسی زبان در خارج از کشور چاپ می شد.

ب) آثار روشنفکران ۱- سفرنامه ها ۲- کتاب ها

سفرنامه ها: اولین نشانه های اندیشه های نوین، در **سفرنامه های عهد قاجار** مشاهده می شود.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

* **کاغذ اخبار:** نخستین روزنامه دولتی ایران بود که توسط میرزا صالح شیرازی انتشار یافت.

* **وقایع اتفاقیه:** امیرکبیر برای رشد آگاهی سیاسی و اجتماعی مردم، روزنامه وقایع اتفاقیه را منتشر کرد.

* دیدگاه میرزا صالح شیرازی در سفرنامه (میرزا صالح شیرازی) و حاج زین العابدین مراغه ای در سفرنامه سیاحت نامه ابراهیم بیگ را با هم **مقایسه** کنید. **میرزا صالح شیرازی** به روشنی از اندیشه های نوین غربی، به ویژه نظام حکومت مشروطه انگلیس، تعریف و تمجید کرده است. **حاج زین العابدین مراغه ای**، اوضاع نابسامان کشور را به زبان ساده بیان کرده و از ویژگی های مثبت تمدن غرب سخن گفته است.

* کتاب ها و آثار روشنفکران: نوشته های میرزاملکم خان، میرزایوسف خان مستشارالدوله، عبدالرحیم خان طالبوف و میرزا فتحعلی آخوند زاده معروف ترین آثاری هستند که در پیدایش مشروطه خواهی مؤثر بودند.

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

بر روی نقشه شماره هایی نوشته شده، مشخص کنید که این بخش های خاک ایران، طبق کدام عهدنامه از ایران در عصر قاجار جدا شدند؟ (هر مورد ۰/۲۵)

۱- شماره ۱، **قرارداد گلستان**

۲- شماره ۲، **قرارداد آخال**

۳- شماره ۳، **قرارداد پاریسی**

۴- شماره ۴، **قرارداد گلداسمیت**

درس چهارم: آغاز حرکت مردم علیه استبداد داخلی و استعمار خارجی

* بررسی دوره مظفردالدین شاه: در اواخر دوره ناصرالدین شاه، مردم، رفته رفته اعتراض خود نسبت به قاجار آشکار کردند. **ترور ناصرالدین شاه**، آخرین نمونه این نارضایتی عمومی بود. جانشین او، **مظفردالدین شاه**، فردی سست عنصر، بی اراده و بیمار بود و توانایی سروسامان دادن به امور کشور را نداشت. مظفردالدین شاه، عین الدوله را که فردی مستبد بود، به عنوان صدراعظم انتخاب کرد و اداره مملکت را به او سپرد مظفردالدین شاه نیز مانند پدرش، سه بار به اروپا سفر کرد.

* چه عواملی کشور را در آستانه شورش سراسری قرار داد؟ در روزنامه ها ماجراهایی از سفرهای مظفردالدین شاه و هزینه های سنگین که دولت با گرفتن وام از بیگانگان آن را تأمین می کرد درج می شد و خشم عمومی را برانگیخت.

مهم ترین حوادثی که منجر به پیروزی نهضت مشروطه شد

(۱) ماجرای نوز بلژیکی:

یکی از حوادث شتاب دهنده جنبش مشروطیت ماجرای نوز بلژیکی بود. این واقعه واکنشی در برابر توهین به مقدسات مردم مسلمان ایران به شمار می‌رود که آغازگر یک جنبش عمومی شد. رهبری این حرکت را سیدعبدالله بهبهانی به عهده داشت. در واقع این اولین جرقه نهضت مشروطه بود. پس از آن، طرفداران نهضت تلاش کردند حرکتی را که سیدعبدالله بهبهانی آغاز کرده بود، بدون نتیجه رها نشود.

(۲) ناراضیتی مردم ایالت‌ها:

در ایالت‌ها نیز حادثه‌هایی رخ داد که نشانگر فراگیر بودن ناراضیتی مردم بود. معروف‌ترین این حوادث ماجرای شلاق خوردن سه تن از علمای کرمان بود که برای مقابله با فرقه شیخیه در این شهر قیام کرده بودند.

(۳) ماجرای بانک استقراضی روس:

با وجود مخالفت عمومی، روس‌ها در محل یک قبرستان متروک، ساختمان بانک استقراضی روس را بنا نهادند. در ضمن انجام عملیات خاک‌برداری، جسد تازه‌ای در محل گورستان کشف شد و روس‌ها بدون توجه به حساسیت این مطلب نزد مسلمانان، جسد را درون چاهی انداختند. سیدمحمد طباطبایی به شدت به این کار اعتراض کرد. مردم نیز از این اقدام روس‌ها، ناخشنود بودند. بنابراین، یک اعتراض عمومی شکل گرفت. سرانجام آیت الله طباطبایی و بهبهانی و میرزا مصطفی آشتیانی به همراه مردم تهران در یک حرکت عمومی، ساختمان مذکور را با خاک یکسان کردند.

(۴) علت فلک شدن بازرگانان:

در دوران قاجار برخی از کالاهای مورد نیاز مردم **مانند نفت، کبریت و قند از روسیه وارد می‌شد.** در اثر جنگ روس و ژاپن نرخ قند افزایش یافت و شعله‌های اعتراض مردم را برافروخت به دنبال آزار و اذیت بازرگانان، در مسجد شاه، مجلسی بزرگ برپا شد. این تجمع، با توطئه امام جمعه درباری و عوامل او که پشتیبان نظام استبدادی بودند، به تشنج کشیده شد و مأموران، با چوب و چماق به جان مردم افتادند. در پی این حادثه، اجتماع‌های بزرگی در منزل‌های علما برپا شد. به پیشنهاد سیدمحمد طباطبایی، روحانیون و مردم، با حالت اعتراض تهران را ترک و در حرم حضرت عبدالعظیم تحصن کردند.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

*** **مهاجرت صغری:** مهاجرت روحانیون و مردم به شهر ری و تحصن در صحن حضرت عبدالعظیم به مهاجرت صغری مشهور است. این مهاجرت، اولین مرحله اتحاد نیروهای ضد استبداد بود.

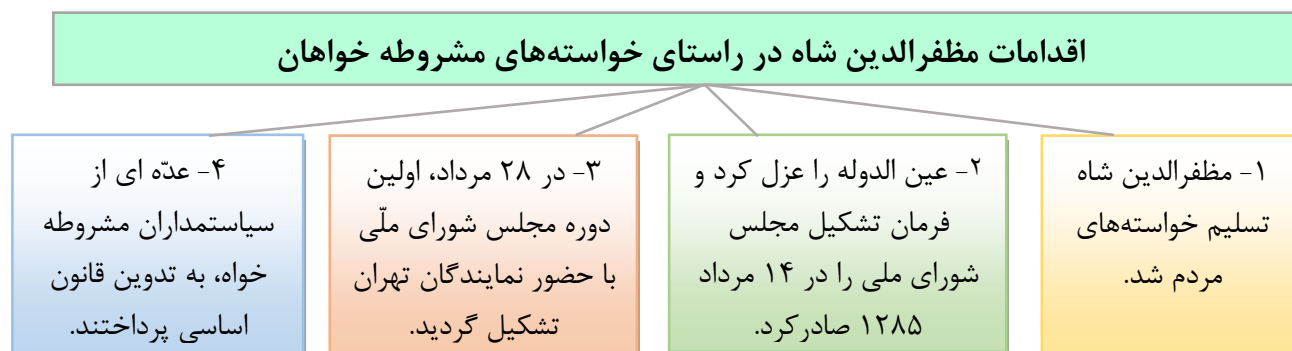
*** **مهاجرت کبری:** رهبران مردم، این بار در اعتراض به اقدام‌های دولت، به شهر مقدس قم مهاجرت کردند. این مهاجرت که گسترده‌تر از مهاجرت قبل بود، به مهاجرت کبری معروف شد.

*** **سنت بست نشینی:** سنت بست نشینی و تحصن که از دیرگاه در ایران معمول بود، بیشتر در مساجد و زیارتگاه‌ها و اماکن مقدس و مورد احترام مردم صورت می‌گرفت.

*** مهمترین خواسته‌های مهاجران در مهاجرت صغری و کبری را در جریان نهضت مشروطه با یکدیگر **مقایسه** کنید:

در مهاجرت صغری مهاجران در خواست ایجاد عدالتخانه در همه شهرها، برای رسیدگی به شکایتهای مردم و برقراری عدالت در جامعه عمل به قانون اسلامی به طور دقیق و به دور از ملاحظه‌های شخصی. مهمترین خواسته‌ها در جریان **مهاجرت کبری** (۱) برکناری عین الدوله از صدارت (۲) فراهم کردن زمینه برای بازگشت مهاجران به تهران (۳) ایجاد عدالتخانه (۴) تشکیل دارالشورا (مجلس نمایندگان).

*** کدام خواسته مهاجران در مهاجرت صغری و کبری مشابه بود؟ **ایجاد عدالتخانه**

درس پنجم: مشروطه در دوره محمدعلی شاه

✓ **بعد از مظفردالدین شاه، ولیعهد او، محمدعلی میرزا، با عنوان محمدعلی شاه، به سلطنت رسید.** یکی از شاهان خود کامه دوره قاجار بود که نمی‌خواست در برابر قانون اساسی و مجلس ملی تمکین کند. جشن تاجگذاری بر پا کرد و از اشراف و نمایندگان دولت‌های خارجی برای شرکت در این مراسم دعوت به عمل آورد، اما نمایندگان مجلس شورای ملی را دعوت نکرد.

*** موارد بی‌اعتنایی محمدعلی شاه به نظام مشروطه: **۱- جشن تاجگذاری بر پا کرد از اشراف و نمایندگان** دولت‌های خارجی برای شرکت در **این مراسم دعوت به عمل آورد.** اما نمایندگان مجلس شورای ملی را دعوت نکرد. ۲- بی‌اعتنایی دوم محمدعلی شاه در هنگام **امضای متمم قانون اساسی** مشروطه رخ داد، هنگامی که متمم قانون اساسی تقدیم او شد، **از امضای آن خودداری کرد.**

تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلافها

✓ **قانونی که در زمان مظفردالدین شاه به نام قانون اساسی تنظیم شد، دارای ضعف‌های زیادی بود.** این قانون در پنجاه و یک اصل تنظیم شده بود. در این قانون، از حقوق و تکالیف دولت نسبت به ملت و بالعکس سخن به میان نیامده بود. بنابراین، لازم بود متممی بر آن نوشته و تکمیل می‌شد.

***** اصل دوم متمم قانون اساسی** با تلاش‌های پیگیر و مجاهدت‌های فراوان **شیخ فضل الله نوری** اصل دوم متمم قانون اساسی تصویب شد که مورد تأیید علمای ایران و مراجع نجف قرار گرفت. طبق این اصل، در هر دوره از مجلس، هیأتی پنج نفره از مجتهدان و فقیهان اسلام که با اقتضاهای زمان آشنا بودند، به عنوان عضو، در مجلس شورای ملی شرکت می‌کردند، تا بر قانون‌هایی که تدوین و تصویب می‌شد، نظارت کنند که خلاف قواعد اسلامی و دستورهای شرع نباشد.

علل آشفتگی اوضاع در فاصله تدوین متمم قانون اساسی

۱- اختلاف درونی مشروطه خواهان

۲- مخالفت محمد علی شاه با نظام مشروطه

اظهار نظر و قضاوت

✓ به نظر شما چرا **شیخ فضل الله نوری** از **صف مشروطه خواهان جدا** شد؟ شیخ فضل الله نوری به دلیل اعمال نفوذ غرب‌گرایان در نهضت مشروطه و انحراف آن از مسیر اسلامی و ملی اولیه از صف طرفداران مشروطه جدا شد. او معتقد بود که باید **مشروطه مشروعه** ایجاد شود.

مقایسه کنید

* **دلایل مخالفت روسیه و حمایت انگلستان** از نهضت مشروطه ایران را با هم **مقایسه** کنید. (برای هر کشور در مقایسه یک مورد کافی است).

***** روسیه به دلیل: (۱) جلوگیری از نفوذ انگلیس** که در لباس مشروطه خواهی، از مشروطه طلبان حمایت می‌کرد. (۲) **کمک به محمد علی شاه** که طرف دار روس بود. (۳) **پیشگیری از قیام ملت‌های منطقه قفقاز** برای گرفتن آزادی، تحت تأثیر پیروزی مشروطه خواهان در ایران، مخالف شروطه در ایران بود.

***** انگلیس به دلیل: (۱) افزایش اعتبار خود در ایران**، برای دست یابی به موقعیتی بهتر یا برابر با روسیه (۲) **به قدرت رساندن مهره‌های انگلیسی** در دستگاه حاکم و مجلس (۳) **محافظت از مرزهای هندوستان و سایر مستعمرات انگلستان** در منطقه از نهضت مشروطه حمایت می‌کرد.

***** قرارداد ۱۹۰۷ روس و انگلیس:** با وجود رقابت‌های شدیدی که میان روس و انگلیس در ایران وجود داشت، موضوع جدیدی آن‌ها را وادار به رفع اختلاف‌ها و توافق در مورد ایران کرد. این **موضوع جدید حضور آلمان به عنوان یک قدرت جدید** در صحنه سیاست جهان بود. با در خطر قرار گرفتن مستعمره‌های روس و انگلیس در جاهای دیگر دنیا، توسط استعمارگر جدید یعنی آلمان، آن‌ها اختلاف‌ها را کنار گذاشتند و به موجب قرارداد ۱۹۰۷، ایران را بین خود به سه منطقه تقسیم کردند.

✓ **اقدام انقلابی مردم و مجلس در مقابله با قرارداد ۱۹۰۷** به محض اطلاع مردم، هیجان عمومی علیه این دولت روس و انگلیس شکل گرفت و نمایندگان مجلس، به اتفاق آراء، قرارداد را رد کردند. مجلس، قبل از آن نیز دریافت وام از دولت‌های خارجی را رد و برای حل این مشکل، به تأسیس بانک ملی اقدام کرده بود. به علاوه، نوز بلژیکی را که پست مهم مالی ایران در دست او بود، اخراج کرده بود.

✓ چرا اقدام‌های انقلابی مجلس، برای دولت‌های استعمارگر، زنگ خطر بود؟ زیرا در جهت خلاف هدف‌های استعماری آنان جریان داشت. به همین دلیل، برای سرکوب مجلس، به توافق رسیدند و هنگامی که محمدعلی شاه مجلس را به توپ بست، روسیه از آن حمایت کرد و انگلیس نیز با سکوت خود، به آن رضایت داد.

❑ **نکته:** به دنبال کشمکش بین محمدعلی شاه و مجلس، محمدعلی شاه برای مبارزه با مشروطه خواهان،

امین السلطان را از اروپا به ایران دعوت کرد و ی را به عنوان نخست وزیر منصوب کرد تا دوباره نظام استبدادی را حاکم سازد.

**** محمد علی شاه با تشویق** سفارت روسیه دستور حمله به مجلس شورای ملی را صادر کرد. لیاخوف روسی فرمانده نیروهای قزاق به فرمان محمدعلی شاه با نیروهای خود به مجلس حمله کرد و بخشی از ساختمان مجلس را با گلوله‌های توپ تخریب کرد. به دنبال آن، تمام خانه‌های مشروطه خواهان غارت شد. سیدمحمد طباطبایی و سیدعبدالله بهبهانی، توسط قزاق‌ها دستگیر، شکنجه و تبعید شدند. **میرزا جهانگیر خان صوراسرافیل، ملک المتکلمین و سید جمال الدین واعظ اعدام شدند.** عده ای از نمایندگان که مورد تعقیب بودند مثل تقی زاده به سفارت انگلیس پناه بردند.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

***** استبداد صغیر** پس از به توپ بستن مجلس توسط محمد علی شاه این دوره که یک سال به طول انجامید بار دیگر استبداد به جای مشروطیت حاکم شد.

*** مقاومت مردم: مقاومت اصلی از تبریز** آغاز شد و دو تن از مجاهدان نام آور آن خطّه به نام‌های ستارخان و باقرخان، بیش از نه ماه در برابر دشمنان مشروطه مقاومت کردند.

*** استبداد صغیر چگونه به پایان رسید؟** نیروهای مردمی هوادار مشروطه از اصفهان و بختیاری و گیلان، راهی تهران شدند سرانجام در تیر سال ۱۲۸۸ هواداران مشروطه به تهران رسیدند و با پناهنده شدن محمدعلی شاه به سفارت روسیه، حکومت استبدادی او به پایان رسید.

کارت شواهد و مدارک تاریخی

مطابق با قرارداد ۱۹۰۷م. بر روی نقشه ایران شماره‌هایی نوشته شده، براساس آن به سؤالات زیر پاسخ مناسب دهید.

الف - شماره ۱، منطقه تحت نفوذ روسیه

ب - شماره ۲، منطقه تحت نفوذ انگلستان

ج - شماره ۳، منطقه بی طرف

درس ششم: دوره دوم مشروطه (۱۲۸۸ تا ۱۲۹۳ شمسی)

نکته: دوره دوم مشروطه از برهه‌های مهم تاریخ معاصر ایران است که با فتح تهران به دست مشروطه خواهان شروع شد.

دو ویژگی بارز دوره دوم مشروطه

۲- مداخله‌های آشکار و سلطه گرانه روس و انگلیس در سرنوشت ایران

۱) اختلاف‌های شدید بین طرفداران مشروطه

* اقدامات مجلس فاتحان تهران پس از فتح تهران: با فتح تهران مجلسی فوق‌العاده، مرکب از سران و رؤسای مجاهدان، شاهزادگان، اعیان و وکلای سابق مجلس شورای ملی، تشکیل شد و به اتفاق آرا ۱- محمدعلی شاه از سلطنت خلع، ۲- پسر دوازده ساله او احمد میرزای ولیعهد، به مقام سلطنت برگزیده شد.

* پس از فتح تهران مشروطه‌خواهانی نظیر ستارخان و باقرخان و جمعی دیگر از طرفداران مشروطه که برای نهضت فداکاری و مجاهدت کرده بودند، چون دیدند که در دولت جدید گروهی از مستبدان دوره استبداد و دشمنان دیروز مشروطه، به وزارت و حکومت رسیدند، بسیار ناخشنود و معترض بودند. آنان همچنین خواستار اخراج تندروهای غرب‌گرا نظیر تقی‌زاده از مجلس بودند.

*** شهادت شیخ فضل الله نوری:

شیخ فضل الله نوری، مجتهد طراز اول تهران با دفاع از مشروطه مشروعه و قانون اساسی بر پایه ارزش‌های اسلامی، با مشروطه اقتباس شده از غرب، مخالفت کرده بود. سفارت روسیه از ایشان خواست که به آنجا پناهنده شود. با چند نفر سرباز روسی به منزلش بروند و او را در پناه خود بگیرند. شیخ فضل الله نوری هیچ یک از آنها را نپذیرفت و گفت: «در مقابل مشیت و اراده الهی، تسلیم صرف است».

* به نظر بسیاری از مورخان شهادت شیخ فضل الله نوری، یکی از فجیع ترین اعمال مشروطه خواهان بود. عده ای اعدام او را انتقام استعمار از روحانیت ایران برای جبران شکست در نهضت تحریم تنباکو و پیشگیری از تکرار مقاومت‌های مشابه آن می‌دانند.

✓ دیدگاه دو حزب اعتدالیون و دمکرات در دومین دوره مجلس شورای ملی در مورد مذهب را با هم مقایسه کنید. اعتدالیون مذهب را سدی محکم در برابر ظلم و بی عدالتی می دانستند و اجرای شریعت را در دستور کار خود قرار داده بودند. سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی از اعضای سرشناس این حزب بودند. دمکرات‌ها به رهبری سید حسن تقی زاده بر جدایی دین از سیاست تأکید می ورزیدند تا مشروطه را از جنبه‌های دینی تهی کنند و نهضت را از آرمان‌های اصیل آن دور سازند.

**** مجلس نوپای مشروطه و مداخله بیگانگان:** طبق تصمیم دوره دوم مجلس شورای ملی، عده ای کارشناس از آمریکا برای اصلاح اداره دارایی و خزانه داری کل، یک فرانسوی برای دادگستری، و چند سوئدی برای ژاندارمری، استخدام شدند. **مورگان شوستر آمریکایی، معروف ترین چهره در بین آنان بود.**

**** چرا حضور مورگان شوستر آمریکایی در ایران عصر قاجار باعث خشم دولت‌های روس و انگلیس شد؟ مورگان شوستر آمریکایی با اختیارات وسیعی که مجلس به او داد، شروع به انجام اصلاحاتی دامنهدار در امور مالی و گمرک‌ها کرد. این اقدام او که سبب منظم شدن دستگاه اقتصادی کشور می‌شد، روس و انگلیس را سخت عصبانی کرد.**

درخواست‌های روسیه در ماجرای مورگان شوستر	(۱) اقدام‌های مورگان شوستر متوقف و او از ایران اخراج شود.
	(۲) بدون موافقت روس و انگلیس، از استخدام اتباع خارجی در ایران، خودداری شود.
	(۳) هزینه نگهداری قوای روسیه در ایران را، دولت ایران پرداخت کند.

✓ روس‌ها چگونه توانستند منطقه زیر نفوذ خود را طبق قرار داد ۱۹۰۷ اشغال کنند؟ روس‌ها با استفاده از فرصت به دست آمده، کانون‌های مقاومت تبریز و مشهد را به سختی سرکوب کردند؛ مرقد مطهر امام هشتم را به توپ بستند. از آذربایجان تا خراسان، نیروهای خود را مستقر ساختند و منطقه زیر نفوذشان را طبق قرارداد ۱۹۰۷ اشغال کردند. در این زمان، انگلیس نیز برای اشغال منطقه زیر نفوذ خود، قوایی از هندوستان وارد جنوب ایران کرد.

***** تاج گذاری احمدشاه:** چند روز پس از آنکه احمدشاه قاجار تاج گذاری و مجلس شورای ملی دوره سوم شروع به کار کرد، جنگ جهانی اول درگرفت و ایران در **این جنگ اعلان بی طرفی کرد.**

✓ کشورهای درگیر جنگ: **جنگ جهانی اول میان فرانسه، انگلستان و روسیه (متفقین) در مقابل آلمان و امپراتوری اتریش – مجارستان (متحدین) آغاز شد.**

اوضاع ایران در آغاز جنگ جهانی اول

✓ ایران از نظر سیاسی و اقتصادی کشوری بحران زده و در اشغال نیروهای بیگانه بود و توان بهره برداری از شرایط جنگ را نداشت. بنابراین بلافاصله پس از شروع جنگ، اعلام بی طرفی کرد اما کشورهای درگیر جنگ به ویژه انگلستان و روسیه به بهانه‌های مختلف این بی طرفی را نقض کرده و نیروهای خود را وارد ایران کردند.

**** قرارداد ۱۹۰۷، با قرارداد ۱۹۱۵ را با هم مقایسه کنید.** به موجب قرارداد ۱۹۰۷، روس و انگلیس، ایران را به سه قسمت تقسیم کردند. چون دولت عثمانی (همسایه غرب ایران) به متحدین پیوست، اهمیت کشور ما برای متفقین دو چندان شد. به همین دلیل انگلستان و روسیه قرارداد سری ۱۹۱۵ را با هم امضا کردند. طبق این قرارداد دو منطقه نفوذ، در عهدنامه ۱۹۰۷، به منطقه اشغالی تبدیل شدند. نیمه شمالی متعلق به روسیه و نیمه جنوبی سهم انگلستان شد.

❖ روسیه منطقه تحت نفوذ خود را اشغال کرد و در مقابل، دولت انگلستان نیز در سال ۱۹۱۶م (از زمان جنگ جهانی اول) به تأسیس پلیس جنوب دست زد و با استفاده از این قوای نظامی توانستند مقاومت دلیرانه رئیسعلی دلواری و عشایر تنگستانی را سرکوب کنند.

نکته: به دلیل مداخله های بیگانگان و عوامل وابسته به آن ها انحرافات در مشروطه طلبی نهضت به وجود آمد.

درس هفتم: کودتای ۱۲۹۹

اهمیت ایران برای انگلستان

✓ علت خروج نیروهای روسیه از ایران: وقوع انقلاب کمونیستی روسیه در اکتبر ۱۹۱۷ م ۱۲۹۶ش به حکومت تزارها در روسیه پایان داد. دولت کمونیستی جدید بعد از سرکوب نیروهای مخالفان داخلی و برقراری اتحاد، تأسیس کشوراتحاد جماهیر شوروی را اعلام کرد. حکومت شوروی به سبب سرگرم شدن به مشکلات داخلی خود، نیروهایش را از شمال ایران بیرون برد.

مقایسه کنید

✓ سیاست انگلستان در ایران بعد از جنگ جهانی اول، پیش از خروج نیروهای روسیه و بعد از خروج آن ها را **مقایسه** کنید. با توجه به تحولات سیاسی جهان پس از جنگ جهانی اول، تا پیش از خارج شدن نیروهای روسیه از ایران، سیاست دولت انگلستان، بر پایه **جلوگیری از ایجاد حکومت مرکزی قدرتمند در ایران بود**. اما پس از وقوع این تحولات، سیاست انگلستان به سوی ایجاد حکومت مرکزی مقتدر در ایران متمایل شد.

✓ جنبش های ضد استعماری پس از جنگ جهانی اول در واکنش به **نفوذ بیگانه و فساد حاکم** بر کشور در نقاط مختلف کشور شکل گرفت: (۱) **میرزا کوچک خان**، روحانی مبارز، در گیلان (موسوم به جنبش جنگل) (۲) **شیخ محمد خیابانی** در تبریز (۳) **کنل محمدتقی خان** پسیان در خراسان (۴) **تنگستانی ها** در جنوب با حمایت علمای فارس.

*** قرارداد ۱۹۱۹:

هنگامی که وثوق الدوله به نخست وزیری رسید با انجام مذاکرات محرمانه میان وثوق الدوله و نماینده انگلستان، قرارداد ۱۹۱۹م / ۱۲۹۸ش، منعقد گردید. محتوای این قرارداد، **موجب شکل گیری سیستم تحت الحمایگی ایران از سوی دولت انگلیس** می شد زیرا به موجب آن، نظارت بر تشکیلات نظامی، مالی و سیاسی ایران، منحصرأ در اختیار مستشاران انگلیسی قرار می گرفت.

انتشار خبر این قرارداد، موجب مخالفت آزادی خواهان و شخصیت های سیاسی — مذهبی ایران شد. سرانجام، با اوج گیری مخالفت های مردم و تلاش های آیت الله مدرّس و دیگر شخصیت های سیاسی، اجرای قرارداد ۱۹۱۹ متوقف ماند.

✓ عواملی که انگلستان را بعد از جنگ جهانی اول به سوی مداخله غیر مستقیم در ایران سوق داد. سیاستمداران انگلستان با شکست در قرارداد ۱۹۱۹ به جای مداخله مستقیم در امور داخلی ایران روش مداخله غیرمستقیم را در پیش گرفتند. عامل دیگر نفرت تاریخی مردم مسلمان ایران از نظام استعماری انگلستان بود.

*** عاملان کودتا در سال ۱۲۹۹:** دولت انگلیس برای اجرای هدف ها و برنامه های استعماری خود در ایران، یک **فرد سیاسی و یک فرد نظامی** را انتخاب کرد. این دو نفر، **سید ضیاء الدین طباطبایی** (مدافع قرارداد ۱۹۱۹) بود و **رضاخان میرپنج** (فرمانده نیروی قزاق) بودند. نقشه انگلستان این بود که توسط مهره های داخلی و بدون سلطه مستقیم نظامی، به مقاصدش برسد.

*** اقدامات سیدضیاءالدین طباطبایی پس از کودتا** بلافاصله به دستور سیدضیاءالدین، بسیاری از شخصیت های سیاسی، از جمله مدرّس، که از مخالفان سیاست های انگلستان در ایران بود، دستگیر و روانه زندان شد. سیدضیاء چند روز پس از کودتا به حضور احمدشاه رفت و رسماً کابینه خود را تشکیل داد. سیدضیاء که مورد حمایت کامل سفارت انگلیس بود، به قصد منحرف ساختن افکار عمومی، با تبلیغات فراوان، قرارداد ۱۹۱۹ را که به همت افرادی چون مدرّس عملاً متروک مانده بود، لغو کرد، تا برای سرپوش نهادن بر نقش انگلستان در کودتا، دولت خود را کابینه ای ملی و ضدانگلیسی نشان دهد.

✓ مشکلات دولت سید ضیاء طباطبایی ظاهرسازی های سیدضیاء و تندروی های او، موجی از مخالفت را علیه وی برانگیخت. از سوی دیگر، **خودسری های رضاخان سردار سپه در اختصاص درآمد شهرداری و اداره های مالی به نفع قزاق های زیر فرمانش**، بر مشکلات دولت می افزود.

✓ **بروز اختلاف و جنگ قدرت میان سیدضیاء و رضاخان**، سیدضیاء را وادار کرد که وزارت جنگ را به او واگذار کند. به این ترتیب، رضاخان، دومین گام را در راه رسیدن به حکومت برداشت.

درس هشتم: رضاخان؛ تثبیت قدرت

*** اقدامات رضاخان در دوران وزارت جنگ:** او در طول این مدت، تسلّطش را بر ارتش تثبیت کرد، ژاندارمری را از وزارت داخله (وزارت کشور) به وزارت جنگ انتقال داد و بر نفوذ خود افزود.

✓ علت استیضاح رضاخان در دوران وزارت جنگ اقدام های خودسرانه و خشونت آمیز رضاخان در دوران تصدّی وزارت جنگ، منجر به طرح استیضاح او در مجلس، به رهبری آیت الله مدرّس شد.

* **نخست وزیر رضاخان:** رضاخان با تبلیغ‌های گسترده، دسیسه چینی و دستاویز قراردادن ناامنی در کشور، خواهان قدرت و اختیارات بیشتری شد. سرانجام نیز، با وجود مخالفت‌ها، نه تنها موفق به تثبیت موقعیتش شد، بلکه احمدشاه و مجلس را ناچار به انتخاب خود به نخست وزیر کرد.

* اقدامات انگلیسی‌ها و عوامل آن‌ها پس از خروج احمدشاه: **احمد شاه در سوم آبان ماه ۱۳۰۲ فرمان نخست وزیری او را صادر کرد** و بلافاصله به اروپا رفت. انگلیسی‌ها و عوامل وابسته آن‌ها:

۱- **چنین تبلیغ می‌کردند** که وضع کشور بحرانی و آشفته است و به شاه توصیه کردند که برای مدتی کشور را ترک کند.

۲- **خروج احمدشاه را از کشور، نشانه بی‌کفایتی و بی‌علاقگی احمدشاه به ایران اعلام کردند.**

✓ قدرت طلبی به اسم جمهوری خواهی: هم زمان با نخست وزیر رضاخان در ایران، مصطفی کمال پاشا (آتاتورک) با حمایت دولت انگلستان، در کشور عثمانی (ترکیه) به قدرت رسید. او نظام امپراتوری عثمانی را لغو و نظام جمهوری را تأسیس کرد. این واقعه، بهانه مناسبی برای جایگزینی حکومت رضاخان به جای سلطنت قاجار بود.

✓ پس از تشکیل دوره پنجم مجلس در بهمن ماه ۱۳۰۲ کوشش برای برقراری نظام جمهوری در ایران، با اتحاد حزب تجدد به رهبری داور، تیمورتاش و تدین و حزب سوسیالیست به رهبری سلیمان میرزا اسکندری آغاز شد.

* **مدرس** که از ماهیت جمهوری رضاخانی به خوبی آگاه بود، **رهبری مخالفان** را در دست گرفت. او به همراه عده‌ای دیگر از نمایندگان اقلیت مجلس، مخالفت خود را با طرح جمهوری خواهی که یک نامزد (رضاخان) نیز بیشتر نداشت، ابراز کرد. آیت الله مدرس، در پاسخ به عده‌ای که به او خُرده می‌گرفتند که چرا با حکومت جمهوری مخالفت می‌کند، طی نطقی گفته بود: این جمهوری که می‌خواهند بر ما تحمیل کنند، بنا بر اراده ملت نیست. بلکه انگلیسی‌ها می‌خواهند آن را به ملت ایران تحمیل نمایند، تا حکومتی را که صد درصد دست نشانده و تحت اراده خود باشد در ایران برقرار سازند.

✓ نتیجه طرح جمهوری خواهی رضاخان: سرانجام، مخالفت نمایندگان اقلیت مجلس، علما و مردم با طرح جمهوری رضاخانی، مقاصد او را با شکست روبه رو کرد.

✓ **نکته:** با انتقال سلطنت به سلسله پهلوی، محمدعلی فروغی (ذکاءالملک) به عنوان اولین نخست وزیر دوران سلطنت رضاشاه منصوب شد. نخستین اقدام محمدعلی فروغی، برپایی آیین تاجگذاری و نشستن رضاشاه بر تخت قدرت بود.

* شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی داخلی ایران و زمینه برای به قدرت رسیدن رضاخان:

۱- **حوادث تلخ دوران مشروطه،** و انحراف آن نهضت از مسیر و اهداف اولیه، باعث سرخوردگی مردم و بسیاری از رهبران سیاسی و مذهبی ایران شده بود. ۲- **بروز جنگ جهانی اول** و مداخله‌های گسترده بیگانگان در سرنوشت مردم ایران که با غارت منابع ملی، فقر اقتصادی، قحطی، گرسنگی و ناامنی‌های اجتماعی همراه بود، بر دامنه این مصیبت‌ها افزود. ۳- **استقلال ایران،** با حضور قدرت‌های بیگانه در شمال و جنوب کشور، به شکلی فزاینده خدشه دار شده بود. ۴- **بی‌کفایتی احمدشاه و دولت مردان** و سرپیچی حاکمان محلی از فرمان حکومت مرکزی، موجب شیوع آشوب و از میان رفتن امنیت در جامعه گردیده بود. از جمله اقداماتی که نفوذ رضاخان را در میان مردم افزایش داد، سرکوب شورش شیخ خزعل بود.

حزب‌ها و جریان‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گروهی از رهبران و حزب‌های سیاسی غرب گرا بودند که با شعار تجدد و ترقی خواهی، به تدریج در مجلس، قدرت را در دست گرفته بودند.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

* **دیکتاتوری مُصلِح** گروهی از نمایندگان توسل به اجبار و زور را برای ایجاد تحول‌های اجتماعی در ایران لازم می‌دانستند و در نشریه‌های وابسته به خود، به نظریه پردازی درباره لزوم استقرار نظام استبدادی در ایران پرداختند و آشکارا ندای دیکتاتوری مُصلِح را سردادند.

اظهار نظر و قضاوت

✓ به نظر شما چرا **گروهی از رهبران و حزب‌های سیاسی غرب گرا حامی رضا خان آشکارا ندای دیکتاتوری مُصلِح** سر دادند؟ گروهی از نمایندگان توسل به اجبار و زور را برای ایجاد تحول‌های اجتماعی در ایران لازم می‌دانستند و در نشریه‌های وابسته به خود، به نظریه پردازی درباره لزوم استقرار نظام استبدادی در ایران پرداختند و آشکارا ندای دیکتاتوری مُصلِح را سردادند.

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

متن زیر را بخوانید و به سؤالات داده شده پاسخ دهید.

بروز جنگ جهانی اول و مداخله‌های گسترده بیگانگان در سرنوشت مردم ایران که با غارت منابع ملی، فقر اقتصادی، قحطی، گرسنگی و ناامنی‌های اجتماعی همراه بود، بر دامنه این مصیبت‌ها افزود و استقلال ایران، با حضور قدرت‌های بیگانه در شمال و جنوب کشور، به شکلی فزاینده خدشه‌دار شده بود.

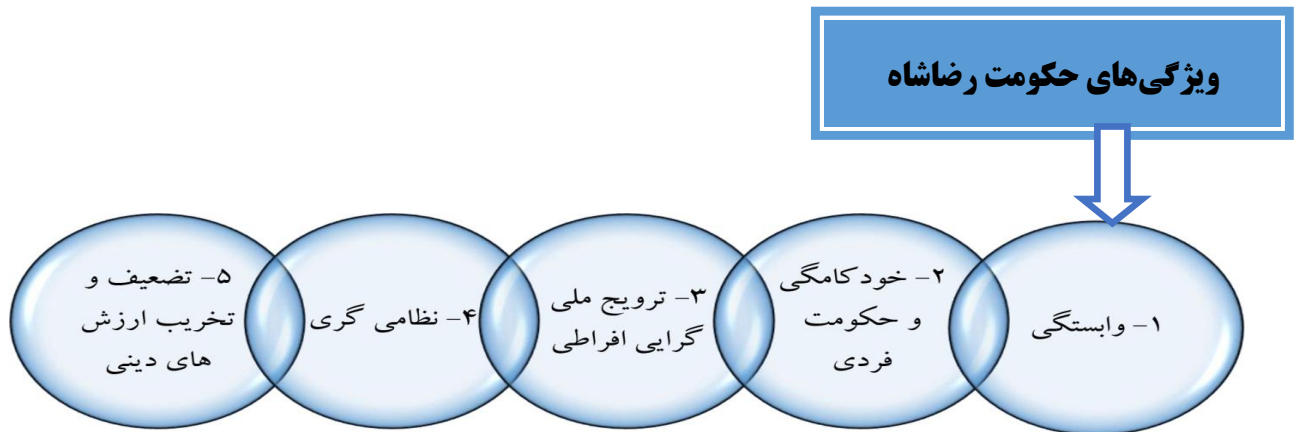
از سوی دیگر بی‌کفایتی احمدشاه و دولتمردان و سرپیچی حاکمان محلی از فرمان حکومت مرکزی، موجب شیوع آشوب و از میان رفتن امنیت در جامعه گردیده بود. از این رو، در میان خواسته‌های مردم، «نیاز به امنیت» یکی از موارد اساسی و کاملاً محسوس به شمار می‌رفت.

شرایط اجتماعی، اقتصادی و روانی جامعه در آن سال‌ها به گونه‌ای بود که به تدریج زمینه را برای حاکمیت مطلق رضاخان مساعد می‌کرد. رضاخان که موفق به سرکوب چند شورش داخلی شده بود، رفته‌رفته به عنوان عامل برقرار کننده امنیت در کشور شناخته شد. افزایش حمایت انگلستان و جانبداری جریان‌ها و حزب‌های سیاسی از او نیز این باور را در میان مردم به وجود آورد که جز رضاخان، هیچ کس قادر به برقراری امنیت و آرامش در ایران نیست.

الف) چرا در زمان احمد شاه در میان خواسته‌های مردم نیاز به امنیت از موارد اساسی و کاملاً محسوس به شمار می‌رفت؟ بی‌کفایتی احمدشاه و دولتمردان و سرپیچی حاکمان محلی از فرمان حکومت مرکزی، موجب شیوع آشوب و از میان رفتن امنیت در جامعه گردیده بود.

ب) چه عواملی در زمان رضاخان سبب شد در میان مردم این باور به وجود آورد که جز رضاخان هیچ کس قادر به برقراری امنیت نیست؟ افزایش حمایت انگلستان و جانبداری جریان‌ها و حزب‌های سیاسی از او نیز این باور را در میان مردم به وجود آورد که جز رضاخان، هیچ کس قادر به برقراری امنیت و آرامش در ایران نیست.

درس نهم: ویژگی‌های حکومت رضاشاه

***** وابستگی:** آغاز حکومت پهلوی نقطه عطفی در تاریخ فرایند وابستگی ایران محسوب می‌شود زیرا تا پیش از روی کار آمدن رضاشاه، پیدایش سلسله‌های پادشاهی و حاکمان ایرانی عموماً در **چارچوب روابط قومی** و یا **اشرافیت داخلی** شکل می‌گرفت.

نکته: ظهور سلسله پهلوی و روی کار آمدن رضاشاه از همان ابتدا در امتداد استقرار نظام سلطه جهانی و استعمار انگلستان شکل گرفت.

***** ترویج ملی گرایی افراطی:** در دوران حکومت رضاشاه ملی گرایی افراطی با هدف به حاشیه راندن اسلام شدت گرفت.

شاخصه‌های ملیت گرایی افراطی دوران رضاشاه:

- ✓ ۱- کارگزاران فرهنگی حکومت رضاشاه، به تقلید از غرب جدایی دین از سیاست را از لوازم ملیت گرایی قلمداد می‌کردند.
- ✓ ۲- قومیت ستیزی و نادیده گرفتن هویت اقوام ایرانی مانند ترک، کرد، عرب، بلوچ و ترکمن بود.
- ✓ ۳- تلاش برای تغییر القاب فارسی به لاتین تلاش‌هایی صورت گرفت.
- ✓ ۴- در پایان حکومت رضاشاه، ملیت گرایی با جنبش نژادپرستانه **نازی‌های آلمان** به **رهبری آدلف هیتلر** نزدیکی و همبستگی پیدا کرد.

نکته: نظامی گری: رضاشاه به سبب خصلت‌های فردی و روحیه نظامیاش، ارتش را رکن و اساس حکومت خود قرار داد.

***** اهداف رضا شاه از تشکیل ارتش جدید:** ارتشی که او بنیان نهاد تنها برای **ترساندن** و **سرکوب مخالفان داخلی**، **چپاول** و **غارت ایلات و عشایر** و **استحکام پایه‌های حکومت خود** شکل گرفته بود و به هیچ **وجه ارتشی ملی و مقتدر نبود** تا در برابر نیروهای بیگانه کارایی داشته باشد.

* سیاست مذهبی رضاخان قبل از رسیدن به سلطنت و بعد از رسیدن به سلطنت را با هم **مقایسه** کنید. **پیش از رسیدن به سلطنت**، برای جلب اعتماد مردم و نزدیکی به علما، **۱- با ظاهر سازی می کوشید** در مراسم عزاداری و مذهبی شرکت کند تا احساسات عمومی را به نفع خود و نقشه‌هایی که در سر می‌پروراند، جلب کند. **۲- در مراسم محرم و عزاداری** امام حسین، رضاشاه در حالی که گل بر پیشانی خود می‌مالید و کاه بر سر می‌ریخت، به شعیار مذهبی تظاهر می‌کرد. **۳- به وزارت معارف دستور داد** که بر مطالب مذهبی و شرعی چاپ شده در مطبوعات نظارت و از درج مطالب خلاف شرع، جلوگیری به عمل آید و نیز دستور تعطیلی مشروب فروشی‌ها و قمارخانه‌ها را صادر کرد. او در همان سال عازم عراق شد و ضمن ملاقات با عده‌ای از علما و مراجع نجف، خود را حامی اسلام معرفی کرد و قول داد که اصل دوم متمم قانون اساسی مبنی بر نظارت علما بر مصوبه‌های مجلس را، به اجرا در آورد. **و هنگامی که به سلطنت رسید** رضاشاه با سیاست حذف دین از اجتماع، سعی در محدود کردن روحانیون و کنترل حوزه‌های علوم دینی کرد. او با شعار اصلاح دین کوشید تا ریشه اسلام را برکند.

✓ **نکته:** یکی از اقدامات رضاخان که از او در افکار عمومی، **تصویری قهرمانانه و ضدانگلیسی** ایجاد کرد، **سرکوب شورش شیخ خزعل** بود.

✓ **نکته:** اقدامات ضد دینی رضاشاه، محصول اندیشه خود او نبود: جریان هدایت گری که این برنامه‌ها را به وی القا می‌کرد، متشکل از کسانی بود که در روی کار آوردن و دست یابی او به قدرت، نقش داشتند. این اقدام‌ها، به ظاهر تحت عنوان **تجددخواهی یا اصلاح مذهبی** صورت می‌گرفت.

✓ **نکته:** **تغییر کلاه و لباس در زمان رضاشاه:** بخشی از برنامه شبیه سازی جامعه ایران و هم رنگ شدن مردم آن با اروپایی‌ها بود.

✓ **نکته:** **مهم ترین مقاومت در برابر کشف حجاب:** فرمان اجباری کشف حجاب، با مقاومت‌های مردم و عالمان دینی شهرهای مختلف ایران روبه رو شد. در شهر مقدس مشهد، مردم به نشانه اعتراض، در مسجد گوهرشاد اجتماع کردند.

علت گرایش رضا شاه به آلمان

✓ سیاست انگلستان نسبت به آلمان در سال‌های بعد از **جنگ جهانی اول**؛ انگلستان و فرانسه از جانب حکومت کمونیستی شوروی بیشتر احساس خطر می‌کردند؛ بنابراین انگلیسی‌ها توسعه و تقویت آلمان نازی به رهبری هیتلر را برای مقابله با شوروی مناسب می‌دانستند. در این شرایط دولت انگلیس به حکومت رضاشاه اجازه داد تا مناسبات سیاسی و اقتصادی خود را با آلمان توسعه دهد.

جنگ جهانی دوم: جنگ جهانی دوم با حمله برق آسای هیتلر به لهستان در شهریور ۱۳۱۸ سپتامبر ۱۹۳۹ آغاز شد. انگلستان و فرانسه و بعداً آمریکا نیز به آلمان اعلان جنگ دادند. دولت ایران با اعلام بی‌طرفی در آن جنگ، تأکید کرد به هیچ یک از طرف‌های جنگ اجازه نخواهد داد از خاک ایران عبور کنند.

مقایسه کنید

✱ توجه متفکین به ایران در زمان جنگ جهانی اول و دوم را با یکدیگر **مقایسه** کنید. در زمان جنگ جهانی اول و دوم **ایران به سبب موقعیت حساس خود** مورد توجه متفکین قرار گرفت. خاک ایران در زمان **جنگ جهانی دوم مناسب‌ترین راه برای انتقال کمک‌های اقتصادی و نظامی** متفکین به شوروی بود و **احتمال تسلط آلمان بر چاه‌های نفت ایران و خاورمیانه وجود داشت.**

✱ چرا با حمله آلمان به شوروی، ایران مورد توجه متفکین قرار گرفت؟

- ۱- زیرا مناسب‌ترین راه برای انتقال کمک‌های اقتصادی و نظامی انگلستان و آمریکا به شوروی بود تا ماشین جنگی هیتلر را متوقف کند.
- ۲- احتمال تسلط آلمان‌ها بر چاه‌های نفت ایران و خاورمیانه، انگلستان را به وحشت انداخته بود.

✱ **بهانه متفکین برای اشغال ایران**: سرانجام در سوم شهریور ماه ۱۳۲۰ مطابق با ۲۵ اوت ۱۹۴۱ سفیران انگلیس و شوروی، طی یادداشت‌هایی که به طور جداگانه تسلیم دولت ایران کردند، اعلام داشتند: چون دولت ایران در مقابل درخواست‌های آنان، سیاست مبهمی در پیش گرفته و در اخراج آلمانی‌ها اقدامی نکرده است، ارتش‌های شوروی و انگلستان وارد خاک ایران شده اند و مشغول پیشروی هستند. استناد به حضور اتباع آلمانی برای اشغال ایران بهانه ای بیش نبود زیرا آلمان تعداد محدودی مستشار نظامی و صنعتی در ایران داشت.

✱ هدف از اشغال ایران توسط دولت‌های متفکین در جریان جنگ جهانی دوم در واقع اشغال ایران با هدف بی‌خطر ساختن خط تدارکاتی متفکین، از نظر آن‌ها، ضروری بود. زیرا آن‌ها می‌توانستند تدارکات جنگی خود را از طریق راه آهن ایران به شوروی برسانند. با ورود نیروهای بیگانه از شمال و جنوب ایران توسط نیروهای متفکین اشغال شد.

📌 **نکته:** رضاشاه توسط انگلیسی‌ها که روزی او را بر مسند قدرت نشانده بودند، از سلطنت برکنار و به جزیره موریس در اقیانوس هند، تبعید شد.

– **صنعت، کشاورزی و دامداری:** در دوران حکومت رضاشاه، برای ایجاد تحول در بخش کشاورزی، اقدام‌هایی نظیر تأسیس دانشکده کشاورزی در کرج و وارد کردن ماشین آلات کشاورزی، صورت گرفت.

نکته: سیاست اسکان اجباری ایل‌ها و عشایر (تخته قاپو) توسط رضاشاه که با هدف مهار قدرت سیاسی و نظامی آنان صورت گرفت.

❖ پیامد سیاست اسکان اجباری عشایر دامداری سنتی، به سرعت تخریب شد؛ بدون آنکه دامداری صنعتی جایگزین آن شود.

❖ هدف از تکمیل و بازسازی شبکه راه‌ها و راه آهن: در ابتدای حکومت رضاشاه، راه‌های زمینی کشور بازسازی یا تکمیل شد. هدف اصلی از این اقدام، ایجاد زمینه مناسب برای حرکت نیروهای نظامی به قصد سرکوب شورش‌ها و مخالفت‌های احتمالی بود، ولی موجب شد که حمل و نقل کالاها، در جاده‌ها، سریع‌تر انجام شود.

✓ **عقیده مورخان از احداث راه آهن** بسیاری از مورخان بر این عقیده اند که رضاشاه، راه آهن سراسری ایران را برای جلب رضایت انگلیسی‌ها، و تأمین مقاصد نظامی آنان احداث کرد، ایجاد راه آهنی که بندر ترکمن را به بندر امام خمینی (کنونی) متصل می‌کرد، در واقع هدفی جز ایجاد راهی سهل و آسان برای انتقال نیروهای انگلیسی از جنوب به شمال کشور نداشت. هدف‌های نظامی انگلستان ایجاب می‌کرد که در صورت پیشروی شوروی‌ها، بتواند به سرعت، نیروهای خود را به شمال کشور منتقل کند.

❖ قرارداد نفت ۱۹۳۳م:

یکی از قراردادهایی که در دوران رضاشاه منعقد شد، این پیمان، بعد از لغو قرارداد داریسی بسته شد. انگلستان در سال ۱۹۳۳م، به این سبب که مدت قرارداد داریسی در حال پایان یافتن بود، تقاضای تجدید آن را کرد. رضاشاه، در واکنشی تند، قرارداد را پاره کرد و اسناد آن را در آتش بخاری سوزاند. او با این ظاهرسازی عوام فریبانه، زمینه را برای قرارداد جدید ۱۹۳۳م، فراهم کرد.

❖ پیمان سعدآباد: دولت انگلستان به منظور جلوگیری از توسعه و نفوذ شوروی پیمان همکاری و دفاعی چهار جانبه ای را موسوم به پیمان سعد آباد بین کشورهای ایران، عراق، ترکیه و افغانستان منعقد کرد.

✓ **مناطق که ایران براساس پیمان سعد آباد از دست داد:** حکومت رضاشاه ناگزیر از، بخشیدن ارتفاعات کوه آرارات به ترکیه، بخش‌هایی از شرق ایران به افغانستان و چشم پوشی دولت ایران از حق حاکمیت خود بر اروند رود شد.

درس یازدهم: اشغال ایران توسط متفقین و آثار آن

✓ نخستین سال‌های حکومت محمد رضا پهلوی: پس از عزل رضاشاه توسط انگلیسی‌ها، محمد رضا شاه با حمایت انگلستان، آمریکا و شوروی و تلاش‌های برخی از درباریان، در ۲۶ شهریور ۱۳۲۰ به سلطنت رسید.

* **اختیارات میلسپو:** مجلس سیزدهم، اختیار تنظیم امور مالی و اقتصادی کشور را به آرتور میلسپو مستشار آمریکایی، سپرد. میلسپو علاوه بر امور مالی، قدرت وضع مقررات و قوانین و تغییر قیمت ارز (در جهت منافع متفقین) امور مالی ارتش و شهربانی نظارت داشت.

* **نتایج ناگوار مجموعه سیاست‌های اقتصادی دوره میلسپو:** این دوره، آثار مهم و مخربی بر اقتصاد ایران گذاشت. سقوط ارزش ریال، نابودی درآمدهای دولت، ورشکستگی اقتصادی کشور، قحطی و بیماری از جمله نتایج ناگوار آن دوره است.

* **تشکیل حزب‌های سیاسی و دخالت بیگانگان:** سید ضیاءالدین طباطبایی، حزب اراده ملی را تشکیل داد. شوروی نیز به کمک جمعی از کمونیست‌های سابق، حزب توده را تشکیل داد. همچنین، در آذربایجان و کردستان فرقه دمکرات را سازمان داد. از طرف دیگر، قوام السلطنه، حزب دمکرات را ایجاد کرد، جمعیت فدائیان اسلام به رهبری نواب صفوی شکل گرفت.

مقایسه کنید

✓ **سیاست موازنه منفی و سیاست موازنه مثبت را با یکدیگر مقایسه کنید:** نمایندگان دوره چهاردهم مجلس طرحی را تصویب کردند که طبق آن مذاکره با کشورهای خارجی برای واگذاری امتیاز نفت، بدون تأیید مجلس ممنوع شده بود. این طرح به همت مصدق به مجلس ارائه شد و به تصویب رسید. سیاست موازنه منفی یعنی ممنوعیت واگذاری امتیاز نفت به قدرت‌های شرق و غرب که در برابر سیاست موازنه مثبت که اعطای امتیاز نفت به دو قدرت شرق و غرب بود، اتخاذ گردید.

✓ **چرا دولت شوروی از تخلیه خاک ایران از نیروهای خود خودداری کرد؟** این دولت اهداف جاه طلبانه ای را دنبال می‌کرد، از جمله ایجاد حاشیه امنیتی و منطقه حائل از طریق تجزیه برخی از مناطق ایران (آذربایجان ایران و الحاق آن به آذربایجان شوروی) و دست یابی به امتیاز نفت شمال بود.

✓ **نکته:** فرقه دمکرات آذربایجان و حزب دمکرات کردستان در آذربایجان که تحت اشغال شوروی‌ها بود، فرقه دمکرات، مقدمات جداسازی آن را از ایران فراهم کرد. این گروه از شوروی تجهیزات جنگی دریافت می‌کرد و با پشتیبانی نیروهای نظامی شوروی اقدام به تضعیف حاکمیت دولت مرکزی ایران و اشغال بخش‌هایی از آذربایجان کرد. حزب دمکرات کردستان نیز در مهاباد جمهوری خودمختار کردستان را اعلام کرد. فرقه دمکرات به دلیل وابستگی به شوروی و تفکرات مارکسیستی فاقد پشتوانه مردمی بود.

* **سرانجام غائله آذربایجان و کردستان** که به بحران بزرگی تبدیل شد و ممکن بود باعث تجزیه این دو بخش از خاک ایران شود، **با رشادت و مقاومت مردم وطن خواه و مسلمان آذربایجان و کردستان و با همان سرعتی که آغاز شده بود، به پایان رسید.**

✓ به رسمیت شناختن رژیم اشغالگر قدس: روی کار آمدن مجدد، **محمدساعتد مراغه‌ای** در مهرماه ۱۳۲۷، هم‌زمان با اعلام موجودیت دولت صهیونیستی در سرزمین غصب شده فلسطین بود. در این ارتباط، به **دعوت آیت الله کاشانی و مجتبی نواب صفوی**، رهبر فداییان اسلام اجتماع‌هایی گسترده در **حمایت از مردم فلسطین** برپا شد **محمد ساعد مراغه‌ای**، پس از دریافت رشوه از اسرائیل، ضمن تعویض وزیر خارجه، با موافقت شاه، در دی ماه ۱۳۲۸، دولت اسرائیل را به رسمیت شناخت.

✓ **تغییر قانون اساسی برای افزایش اختیارات شاه:** سوءقصد به شاه در حادثه ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ با همه پنهان کاری‌هایی که در پشت پرده انجام شد، برای این هدف طراحی شده بود که مبارزه ضد استعماری ملت ایران متوقف گردد.

✓ **نکته:** اختیاراتی که محمدرضا شاه توانست در پنجم اسفند ۱۳۲۷ با تغییر قانون اساسی به دست آورد: ۱- قدرت انحلال دو مجلس، ۲- فرماندهی کل قوا، ۳- اعلان جنگ و صلح ۴- نصب وزراء را به دست آورد.

✱ **جریان‌های دینی و فرهنگی:** **مطبوعات دینی و جنبش اسلامی دانشجویان** (انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه تهران) دو جریان روشنفکر بودند که در دهه ۱۳۲۰ ش. پا به عرصه وجود گذاشتند و نقش مؤثری در **بیداری اسلامی** ایفا کردند. یکی از **اهداف مهم این جریان‌ها مقابله با اندیشه و جریان‌های غیراسلامی به ویژه کمونیسم** بود.

درس دوازدهم: نهضت ملی شدن صنعت نفت

✱ **قرارداد الحاقی:** دولت انگلستان که از محصول نفت ایران و سایر کشورهای خاورمیانه درآمد زیادی کسب می‌کرد نماینده خود را در چند مرحله برای انجام مذاکرات به ایران فرستاد. در نتیجه مذاکراتی که میان ایران و انگلستان با هدف بازنگری در قرارداد نفت جنوب و تأمین منافع ایران صورت گرفت، قراردادی تدوین و به قرارداد ۱۹۳۳ الحاق شد.

✓ دولت محمدساعتد که قول داده بود قراردادالحاقی رابه تصویب برساند، به دلیل عدم تصویب قرارداد الحاقی استعفا کرد.

✓ **نکته:** جبهه ملی به رهبری مصدق در سال ۱۳۲۸ ش تأسیس شد.

✱ **هدف جبهه ملی از تشکیل فراکسیون هشت نفره مخالفت با قرارداد الحاقی بود.**

اصطلاح یا مفاهیم تاریخی

✱ **دولت شبه کودتا:** کاشانی و جبهه ملی اعلامیه‌ای علیه نخست وزیری رزم آرا صادر کردند و تشکیل دولت او را شبه کودتا نامیدند.

به طور محرمانه وارد مذاکره با انگلستان شد و پیشنهاد جدیدی به جای قرارداد الحاقی که متضمن منافع انگلستان بود، ارائه کرد.

او با تحقیر روحیه ملی اعلام کرد که ایرانیان حتی قادر به اداره یک کارخانه سیمان نیستند و ملی کردن صنعت نفت ایران را بزرگترین خیانت برشمرد.

اقدام رزم آرا برای جلوگیری از ملی شدن صنعت نفت ایران

**** خلیل طهماسبی از اعضای برجسته فداییان اسلام رزم آرا را به قتل رساند.**

***** تصویب ملی شدن صنعت نفت: طرح ملی شدن صنعت نفت ایران در ۲۴ اسفند ماه ۱۳۲۹ در مجلس به تصویب رسید.**

نکته: دولت انگلستان قصد داشت با انتصاب حسین علاء به نخست وزیری مانع از اجرای قانون ملی شدن نفت گردد.

**** اقدامات حسین علاء برای جلوگیری از ملی شدن صنعت نفت: حسین علاء برای آرام کردن بحران و مناقشات نفتی در خوزستان و متعاقباً در سایر مناطق نفت خیز جنوب حکومت نظامی برقرار کرد. حسین علاء برای الغای قانون ملی شدن نفت تلاش زیادی کرد اما در برابر اراده مردم ناکام ماند و سرانجام به علت ناتوانی در حل بحران نفت استعفا داد.**

***** نخست وزیری مصدق: مصدق با شرط تصویب طرح اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت، نخست وزیری را پذیرفت.**

*** اقدامات دولت طبق طرح ملی شدن نفت: دولت می‌بایست به خلع ید شرکت نفت ایران و انگلیس از نفت کشور می‌پرداخت؛ اساسنامه شرکت ملی نفت را تنظیم می‌کرد و نفت ایران را به مشتریان به نرخ عادلانه به فروش می‌رساند.**

**** اقدامات مصدق در دوره اول نخست وزیری: در این دوره دولت با تقویت وحدت ملی، تلاش برای ملی شدن صنعت نفت را پی گرفت و هیئت خلع ید از شرکت نفت، اقدام‌های خود در مورد انتقال شرکت را آغاز کرد.**

✓ **واکنش دولت انگلیس در برابر ملی شدن نفت ایران: دولت انگلستان ضمن شکایت به دیوان دادگستری بین المللی لاهه تهدید کرد که چهار هزار چتر باز و رزم ناوهای خود را به مرز آبی ایران خواهد فرستاد اما در نقطه مقابل، کاشانی اظهار داشت که اعلام جهاد خواهد نمود.**

✓ **علت مشکلات شدید اقتصادی دولت مصدق و فروش اوراق قرضه: به علت قطع صادرات نفت و تحریم‌های اقتصادی و فشارهای دولت انگلستان، درآمد دولت به سرعت کاهش یافت و کشور دچار مشکلات شدید اقتصادی شد. در نتیجه دولت ناچار به فروش اوراق قرضه شد.**

درس سیزدهم: زمینه‌های کودتای ۲۸ مرداد

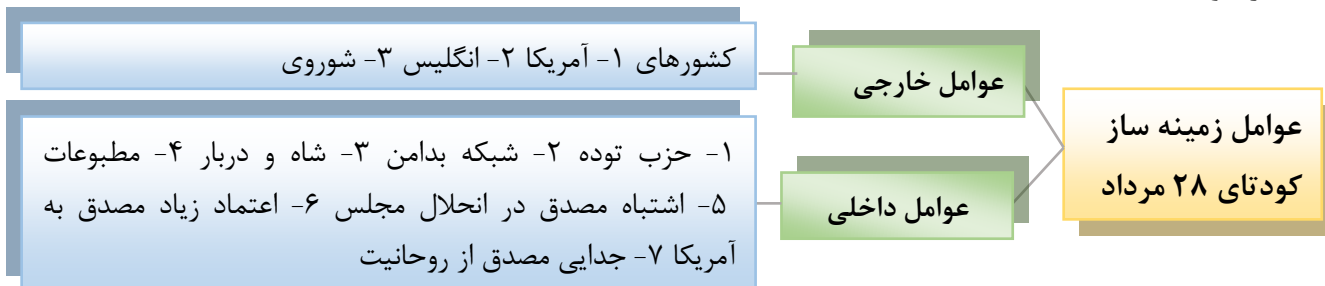
✓ **علت استعفای دکتر مصدق در تیرماه ۱۳۳۱: دکتر مصدق برای مواجهه با مخالفان داخلی که در رأس آن دربار قرار داشت، از شاه خواست تا پست وزارت جنگ را در اختیار وی قرار دهد و چون شاه نپذیرفت، مصدق استعفا کرد. بلافاصله پس از استعفای مصدق، شاه، قوام السلطنه را مأمور تشکیل کابینه کرد.**

✓ **علت قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱: مخالفت با استعفای دکتر مصدق از نخست وزیری (انتصاب قوام السلطنه به نخست وزیری)**

✓ **نتیجه قیام: رشادت مردم تهران و سایر شهرهای کشور که منجر به شهادت تعدادی از آنها شد، موجب گردید تا شاه با برکناری قوام بار دیگر دکتر مصدق را به نخست وزیری منصوب کند.**

✓ نتیجه **دور دوم نخست وزیری دکتر مصدق**: با روی کار آمدن مجدد مصدق، **کاشانی به ریاست مجلس** انتخاب شد و مصدق علاوه بر ریاست دولت، **وزارت جنگ** را نیز شخصاً بر عهده گرفت و از موقعیت مستحکمی برخوردار شد.

*** چرا مردم بعد از قیام ۳۰ تیر در صحنه حاضر نشدند: ضعف ساختاری و بی کفایتی برخی از اعضای کابینه دولت، رقابت‌ها و قدرت طلبی‌ها، روند جدایی و بروز شکاف و تشّت سیاسی مانع از آن شد که بار دیگر مردم همچون واقعه ۳۰ تیر در صحنه مبارزه حاضر شوند.

بررسی نقش آمریکا در کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲

✓ چرا دولت آمریکا به دلیل رقابت نفتی با انگلستان در خاورمیانه، ابتدا به طور نسبی و مشروط به حمایت از نهضت ملی شدن نفت ایران پرداخت؟ ۱- **زیرا این کشور در صدد بود در منابع نفت ایران سهمیم گردد** و قانون ملی شدن نفت را گامی در راستای پایان بخشیدن به تسلط انحصاری انگلستان بر نفت ایران تلقی می‌کرد. ۲- **چون** در آن دوران، **آمریکا در جنگ سرد با شوروی** به سر می‌برد، قصد داشت با پشتیبانی از نهضت ملی شدن نفت و برقراری روابط دوستانه با دولت مصدق، ایران را زیر نفوذ و سلطه خود درآورد.

- چرا پس از مدتی آمریکا تصمیم گرفت میان ایران و انگلستان در موضوع نفت میانجی‌گری کند؟ **زیرا حفظ ثبات بازار نفت را برای جلوگیری از بحران اقتصادی ضروری می‌دانست.**

✓ چرا با گذشت زمان، سیاست دولت آمریکا نسبت به نهضت ملی شدن نفت و دولت مصدق از حمایت و میانجی‌گری به مداخله‌گری و همکاری با انگلستان برای براندازی تغییر یافت؟ زیرا از یک سو انگلیسی‌ها قول دادند، شرکت‌های نفتی آمریکایی را در منابع نفت ایران شریک سازند و از سوی دیگر خطر **نفوذ کمونیسم و حزب توده را در ایران بزرگ جلوه** دادند.

✓ بررسی نقش انگلستان در کودتای ۲۸ مرداد: حل بحران نفت از طریق اعمال قدرت نظامی و توسل به کودتا برای نخستین بار از سوی دولت انگلستان **تحت عنوان عملیات چکمه** طراحی شد. دولت انگلستان با استفاده از شبکه جاسوسی خود که از دیرباز در ایران فعالیت داشت به شکل‌های گوناگون اقدام به تضعیف دولت مصدق کرد.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

* **عملیات چکمه**: حل بحران نفت از طریق اعمال قدرت نظامی و توسل به کودتا برای نخستین بار از سوی دولت انگلستان تحت عنوان عملیات چکمه طراحی شد.

* **شبکه بدامن**: این شبکه از طریق نفوذ در احزاب و جریان‌های سیاسی ضمن ایجاد بلوا و آشوب در کشور و اختلاف افکنی میان اعضای نهضت ملی ایران، موجبات بدبینی نسبت به رهبران نهضت را فراهم آورد.

* **اقدام انگلستان برای تضعیف دولت مصدق**: تحریم خرید نفت ایران و تهدید کشورهای خریدار نفت ایران به تعقیب قضایی و مجازات

✓ نقش شوروی در کودتا، سیاست شوروی در قبال نهضت ملی شدن نفت: شوروی نیز با وجود شدت یافتن جنگ سرد با آمریکا در این دوران، برای کمک به ایران کاری انجام نداد و در شرایط سخت بحران اقتصادی ناشی از تحریم نفت ایران، حتی از پرداخت بدهی‌های خود به ایران سرباز زد.

*** موضع حزب توده نسبت به دولت مصدق با عملکرد آن حزب در کودتای ۲۸ مرداد را با هم مقایسه کنید.
این حزب از آغاز نهضت ملی شدن نفت، جنبش را به عنوان یک حرکت وابسته به سرمایه داری غرب متهم می‌کرد و تنها خواستار ملی شدن نفت جنوب بود زیرا نفت شمال را حق شوروی می‌دانست.

حزب توده به دلیل وابستگی به شوروی از منافع آن دولت حمایت می‌کرد و همواره رفتار خصمانه‌ای با نهضت ملی شدن نفت داشت، اما پس از واقعه ۳۰ تیر ۱۳۳۱ برخی از رهبران حزب تصمیم به حمایت از مصدق گرفتند و در مواردی چون خروج شاه از کشور توطئه ۹ اسفند ماه ۱۳۳۱ و رفراندوم برای انحلال مجلس دوره هفدهم از دولت مصدق پشتیبانی کردند.

در فاصله کودتای نافرجام ۲۵ مرداد تا کودتای ۲۸ مرداد حزب توده با وجود داشتن تشکیلات وسیع و سازمان نظامی، نیروهایش را از خیابان‌ها فراخواند و در برابر کودتا هیچ واکنشی به جز پایین کشیدن مجسمه‌های شاه و شعار الغای سلطنت و استقرار جمهوری دموکراتیک که به بهره برداری کودتاچیان در جنگ روانی منجر شد، انجام نداد سازمان نظامی حزب توده از طریق شبکه اطلاعاتی خود در ارتش از توطئه کودتا آگاه بود و به دلیل در اختیار داشتن پست‌های نظامی مهم می‌توانست مانع موفقیت کودتا شود اما در برابر آن هیچ واکنشی نشان نداد.

☑ **نکته:** سرانجام پس از پیروزی کودتا، حزب توده همچون کوه یخ آب شد و رهبران آن از کشور گریختند و یا برای نجات جان خود با سران کودتا همکاری کردند. برخی از اعضای حزب توده نیز بعدها به خدمت ساواک درآمدند.

✓ نقش مطبوعات: کودتاگران با استفاده از **مطبوعات به سازماندهی افکار عمومی** پرداختند. آنها از این طریق توانستند با **ایجاد شایعات و تبلیغات ویرانگر به تخریب شخصیت مصدق و ایجاد نارضایتی عمومی از دولت او و تشدید اختلاف دامن بزنند.**

*** **اشتباه مصدق در انحلال مجلس:** دکتر مصدق به بهانه نفوذ و تحریکات بیگانگان در مجلس تصمیم گرفت مجلس دوره هفدهم را منحل کند.

✓ **انحلال مجلس توسط دکتر مصدق فرصت مناسبی برای کودتاگران فراهم آورد؛** زیرا مشروعیت رئیس دولت را آشکارا مخدوش کرد و باعث هموار شدن عملیات کودتا شد. کودتاگران مدعی بودند پس از انحلال مجلس شورای ملی، دیگر دولت دکتر مصدق مشروعیت قانونی ندارد.

درس چهارده: کودتای بیست و هشتم مرداد

☑ **نکته:** اجرای کودتا ۲۸ مرداد براساس اسناد محرمانه کودتا روشن است که دولت ایالات متحده آمریکا نقش مهم و مؤثری در سازماندهی و هدایت نیروهای مخالف برای سرنگونی دولت مصدق ایفا کرده و هدایت و رهبری کودتا را برعهده داشته است.

اقدامات آمریکا و انگلیس برای کودتا علیه دکتر مصدق

✓ مقامات آمریکا مشاوری با همتایان انگلیسی خود، فضل الله زاهدی را به عنوان فرماندهی نظامی کودتا انتخاب کردند و شاه را متقاعد نمودند که زاهدی را بپذیرد و از کودتا حمایت کند.

– بنا بر گزارش مندرج در اسناد سازمان سیا درباره کودتا روزولت، مأمور ویژه سیا و فرمانده آمریکایی کودتا، برای اینکه کودتا را از شکست کامل نجات دهد، به محل اختفای زاهدی رفت. آنها بی‌درنگ تصمیم گرفتند افکار عمومی را متقاعد سازند که رئیس دولت قانونی زاهدی است و مصدق آن مقام را غصب کرده و در صدد انجام کودتا علیه شاه است.

** بخش عمده‌ای از آشوب‌های خیابانی در روز کودتای ۲۸ مرداد: بخش عمده‌ای از آشوب‌های خیابانی در روز کودتا را شعبان جعفری معروف به شعبان بی‌منج با عده‌ای از چماق‌داران خود و همراهی گروه‌های دیگر اوباش و ولگردها انجام دادند و خیابان‌های تهران را یکی از پس دیگری تصرف کردند.

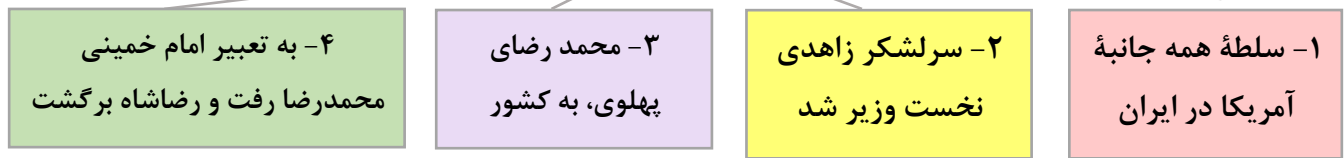
✓ نقش سازمان سیا در کودتا: کودتاچیان با هدایت سازمان سیا توانستند بدون کمک نیروهای نظامی اصفهان، کرمانشاه و همدان که با برنامه ریزی قبلی برای حرکت به سوی تهران آماده بودند، با بسیج دستجاتی از اراذل و اوباش که با پول‌های مراکز اطلاعاتی انگلستان و آمریکا سازماندهی شده بودند، نقشه‌های خود را عملی کنند.

✓ اقدامات عوامل نظامی کودتا: همزمان با این اقدامات عوامل نظامی کودتا مناطق حساس از جمله ستاد ارتش، ایستگاه رادیو، مراکز پلیس و ژاندارمری، مرکز تلفن و تلگراف و خانه مصدق و یارانش را تصرف کردند.

✓ نقش سفیر آمریکا در روزهای کودتا نقش مهمی در روزهای حساس کودتا بر عهده داشت به دکتر مصدق تکلیف کرد که از پست خود کناره‌گیری کند ولی مصدق با عتاب او را از خانه اش بیرون کرد.
✓ پیامد ممنوع کردن تظاهرات توسط مصدق: دکتر مصدق با ممنوع کردن تظاهرات، عملاً خیابان‌ها را از هواداران خود خالی کرد.

✓ چرا مصدق در جریان کودتای ۲۸ مرداد امکان پشتیبانی مردم را نداشت؟ اگرچه شرایط و اوضاع سیاسی در ۲۸ مرداد بسیار متفاوت با سی تیر ۱۳۳۱ بود اما دولت مصدق از ظرفیت مردم استفاده نکرد و از آنجا که از جریان روحانیت که توان بسیج کردن مردم را داشت، فاصله گرفته بود، چندان امکان پشتیبانی مردمی را نداشت.

نتایج کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

❖ حرکت مردم ایران پس از شهریور ۱۳۲۰ برچه پایه‌هایی استوار بود ؟ (۱) جلوگیری از بازگشت دیکتاتوری پهلوی (۲) کوتاه کردن دست استعمار

❖ چرا این حرکت به نتیجه نهایی نرسید؟ به دلیل دسیسه بیگانگان، اختلافات داخلی و فقدان رهبری مقتدر، بصیر و جامع، این نهضت دینی و ملی نیز به نتیجه نهایی نرسید.

درس پانزده: ربع قرن سیطره آمریکا بر ایران

✓ آمریکا که از کمک به دولت مصدق اجتناب می‌کرد، پس از پیروزی کودتاچیان کمک‌های زیادی در زمینه‌های نظامی و اقتصادی به دولت کودتا کرد.

با روی کار آمدن دولت نظامی زاهدی، فضای تیره‌ای در جامعه ایران حکمفرما شد، فرمانداری نظامی تهران به سرتیپ تیمور بختیار سپرده شد.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

* **ساواک:** سازمان اطلاعات و امنیت کشور بود.

* **کنسرسیونم نفت:** قرارداد کنسرسیونم نفت یک قرارداد استعماری بود که بین ایران و چند شرکت نفتی آمریکایی، انگلیسی، فرانسوی و هلندی بسته شد.

* **هدف از قرارداد کنسرسیونم نفت:** این قرارداد با هدف بهره برداری از مخازن نفت ایران توسط حکومت دست نشانده شاه به ایران تحمیل شد. این قرارداد که مغایر با قانون ملی شدن صنعت نفت بود.

* **نتیجه قرارداد کنسرسیونم نفت:** مجدداً نفت ایران را زیر سیطره بیگانگان درآورد. کنسرسیونم اختلافات میان آمریکا و انگلستان را برسر مسئله نفت ایران حل کرد و همه ثمرات مبارزه ملت ایران در جریان نهضت ملی شدن نفت را بر باد داد. یکی از بندهای قرارداد کنسرسیونم، پرداخت غرامت از سوی ایران به شرکت سابق نفت انگلیس و ایران، حضور فزاینده مستشاران آمریکایی که به تدریج مقدرات سیاسی، اقتصادی و نظامی ایران را زیر سلطه نوین آمریکا برد.

☑ **نکته:** سپهبد زاهدی، عامل اجرای کودتای ۲۸ مرداد که خود را تاج بخش شاه می‌دانست، به علت اشتها به حیف و میل کمک‌های آمریکایی‌ها و بی‌اعتنایی به شاه، با کمک انگلیسی‌ها، کنار گذاشته شد.

☑ **نکته:** دولت حسین علاء: با روی کار آمدن حسین علاء، وزیر سابق دربار، شاه گام مهمی در تحکیم قدرت استبدادی برداشت و معیار قدرت دولت، شخص او شد.

***** پیمان بغداد:** از حوادث مهم دوران نخست وزیری علاء، پیوستن ایران به پیمان امنیتی بغداد بود. پیمان بغداد به توصیه آمریکا ابتدا بین کشورهای ترکیه و عراق امضا شد و سپس پاکستان و ایران نیز به آن پیوستند.

***** هدف پیمان بغداد:** این پیمان با هدف کامل کردن حلقه محاصره شوروی، به بهانه خطر کمونیسم و بر مبنای **نظریه آیزنهاور رئیس جمهور آمریکا**، تشکیل شد.

***** علت مخالفت نواب صفوی رهبر فداییان اسلام با این پیمان:** نواب صفوی از مخالفان سرسخت این پیمان بود؛ زیرا معتقد بود که ورود ایران در پیمان بغداد زمینه ساز سلطه نظامی آمریکا بر ایران است.

***** پس از کودتای ۲۸ مرداد، آمریکایی ها تصمیم گرفتند ایران را به پایگاه اصلی قدرت خود در منطقه تبدیل کنند.**

(۱) همسایگی ایران با شوروی، به عنوان رقیب اصلی آمریکا

اهمیت تأسیس ساواک از

دیدگاه آمریکا

(۲) حفظ و تثبیت نفوذ آمریکا در ایران

* **اولین رئیس ساواک، سپهبد تیمور بختیار**، یکی از بی رحم ترین افسران ارتش و فرماندار نظامی تهران بود.
✓ **حامیان ساواک:** ساواک، با هدایت و حمایت سرویس های اطلاعاتی آمریکا و انگلیس و سپس با کمک سازمان اطلاعاتی اسرائیل (موساد)، به صورت یک تشکیلات مخوف امنیتی و اطلاعاتی درآمد.

✓ **دولت منوچهر اقبال:** در فروردین ۱۳۳۶، حسین علاء از نخست وزیری استعفا کرد و منوچهر اقبال، وزیر دربار، به نخست وزیری رسید.

* **محمدرضا پهلوی** که حکومتش با مشکل فقدان مشروعیت و نبود آزادی سیاسی روبه رو بود، برای جلب افکار عمومی، **دست به تأسیس دو حزب ملیون (اکثریت) به رهبری نخست وزیر، دکتر اقبال، و حزب مردم (اقلیت) به رهبری اسدالله علم.**

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

متن زیر را بخوانید و به سوالات زیر پاسخ دهید.

سفیر (آمریکا در ایران) می تواند شاه را هر وقت که بخواهد فوراً ببیند و از آن گذشته، گاهی اوقات همچنین به وزیر متنفذ دربار، نخست وزیر و سایر مقامات کلیدی نظامی و غیرنظامی دسترسی دارد. وی آشنایی گسترده ای با سایر مقامات ارشد دولتی، مجلس، تجار عمده، دانشگاهیان و دیگر گروه های روشنفکر دارد. قائم مقام میسیون (هیئت)، در صورت لزوم دسترسی به افسران نظامی، مقامات زیر کابینه و وزرا دارد و مستشاران سیاسی و اقتصادی با رده های مناسب دولتی و بخش خصوصی تماس خوبی دارند. یکی از مسائل دیگر به میزان حضور آمریکا که اکنون معادل ۴۰ هزار نفر برآورد شده؛ مربوط است. بخش اعظم این آمریکایی ها به خاطر فعالیت های نظامی در ایران حضور دارند ... دولت ایران نیز که هزینه این حضور آن ها را تأمین می کند، از هیچ گونه همکاری فروگذار نکرده است.

الف - دسترسی مستشاران سیاسی و اقتصادی آمریکایی به ارکان حکومت پهلوی در چه سطحی بود؟ به بالاترین رده های حکومتی و بخش خصوصی (مثل شاه، وزرا، مقامات سیاسی، افسران نظامی) به راحتی دسترسی داشتند.

ب - هزینه حضور آمریکایی ها در ایران چگونه تأمین می شد؟ دولت ایران هزینه حضور آن ها را تأمین می کند.

سیاست خارجی آمریکا در دوره ریاست جمهوری جان.اف. کندی در برابر کشورهای توسعه نیافته جهان سوم و خاورمیانه
✓ اجرای اصلاحات از بالا به پایین با هدف پیش‌گیری از انقلاب‌های قهرآمیز بود. این سیاست با عنوان اتحاد برای پیشرفت در کشورهایی که در معرض خطر کمونیسم بودند، اجرا می‌شد بی آنکه نظام دیکتاتوری و استبدادی حاکم بر آن کشورها تغییر یابد و در صورت مقاومت مردم توسل به زور برای اجرای آن پیش‌بینی شده بود.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

*** اتحاد برای پیشرفت:** سیاست خارجی آمریکا در دوره ریاست جمهوری جان.اف. کندی در برابر کشورهای توسعه نیافته جهان سوم و خاورمیانه اجرای اصلاحات از بالا به پایین با هدف پیش‌گیری از انقلاب‌های قهرآمیز بود. این سیاست با عنوان اتحاد برای پیشرفت در کشورهایی که در معرض خطر کمونیسم بودند.
✓ اهمیت اجرای این سیاست درباره ایران از اهمیت خاصی برخوردار بود؛ زیرا رژیم دست‌نشانده شاه وابسته و متحد آمریکا بود و به دلیل همسایگی با اتحاد جماهیر شوروی و موقعیت ممتاز جغرافیای سیاسی، در وضعیتی حساس و تعیین‌کننده قرار داشت.

*** چرا دولت آمریکا اجرای انجام اصلاحات اقتصادی و اجتماعی در ایران را ضروری

دانست؟ کارشناسان مسائل ایران در وزارت امور خارجه آمریکا، گزارش‌هایی از وضعیت فساد حکومت شاه و سرکوب مخالفان سیاسی رژیم پهلوی تهیه کردند، صنایع و اقتصاد آمریکا و کشورهای غربی نیازمند بازارهای مصرف جدیدی بود و کشورهای خاورمیانه به علت ساختار اقتصادی مبتنی بر رژیم ارباب و رعیتی، امکان مصرف تولیدات جدید را نداشتند، جلوگیری از انقلاب سرخ و کاهش خطر کمونیسم، زمینه ایجاد انقلاب سفید را فراهم آورد و از گسترش فعالیت‌های مردمی علیه حکومت‌های دیکتاتور و دست‌نشانده آمریکا جلوگیری کند.

نخست وزیر شریف امامی:

*** شاه در شهریور ۱۳۳۹، شاه با منصوب کردن شریف امامی به نخست‌وزیری با طرح چه شعارهایی به استقبال از سیاست‌های جدید آمریکا رفت؟ با طرح شعارهایی مانند آزادی احزاب و فضای باز سیاسی و اصلاحات اقتصادی به استقبال از سیاست‌های جدید دولت آمریکا رفت.

❖ نقش آمریکا در برکناری شریف امامی و انتصاب علی امینی: **کندی رئیس‌جمهوری آمریکا** به شاه و شریف امامی اعتماد نداشت و آنها را برای اجرای برنامه‌هایش در ایران مناسب ندید. آمریکا، در این زمان، برای هموار کردن **سیاست‌های خود در ایران**، با برخی از رجال ایران ارتباط برقرار کرد و خواستار برکناری شریف امامی و روی کارآمدن علی امینی شد. علی امینی در دوران تصدی سفارت ایران در آمریکا بیش از پیش به مقامات آمریکایی نزدیک شده بود و با کندی ارتباط صمیمانه‌ای داشت.

*** اصلاحات دوره نخست وزیری علی امینی

✓ با روی کارآمدن علی امینی، کدام سیاست‌های پیش بینی شده آمریکا، در ایران به اجرا گذاشته شد. قدم اول این سیاست مبارزه با فساد اداری بود که برای جلوگیری از سقوط رژیم پهلوی و افتادن حکومت ایران به دست کمونیستها، صورت می‌گرفت. اقدام دوم، اصلاحات اقتصادی بود که برای تغییر زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی کشور به اجرا درآمد.

*** اقدامات علی امینی در دوره نخست وزیری علی امینی در اولین قدم، از شاه **درخواست انحلال مجلس‌های شورای ملی و سنا** را کرد، تا موانع سر راه انجام نقشه‌های خود را از میان بردارد. اقدام دوم امینی، **اجرای قانون اصلاحات ارضی بود** که از **منطقه آذربایجان** شروع شد.

درس هفده: پیدایش نهضت روحانیت و اوج گیری بیداری اسلامی

*** با رحلت آیت الله بروجردی مرجع بزرگ شیعیان جهان در فروردین ماه ۱۳۴۰، شاه تصور کرد که زمینه برای جانشینی مرجع یا مراجع تقلید به جای آیت الله بروجردی وجود ندارد. از این رو فرصت را برای اجرای اصلاحات مورد نظر آمریکا مناسب دید. ✓ علت برکناری علی امینی در تیرماه ۴۱، شاه، **علی امینی را به بهانه اختلاف بر سر بودجه نظامی بر کنار و اسدالله علم را که یکی از نزدیکان او بود، به نخست وزیری منصوب کرد.**

✓ تصویب نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی: قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی در اولین دوره مجلس شورای ملی به منظور تشکیل شوراهای استان و شهرستان به تصویب رسیده بود و تا زمان نخست وزیری اسدالله علم این قانون بدون تغییر مانده بود. این قانون توسط هیئت دولت تغییر کرد، **بر اساس آن، شرط مسلمان بودن و سوگند به قرآن مجید از شرایط انتخاب شوندگان حذف شد.**

*** تصویب نامه اعتراض علما و مردم مسلمان ایران را برانگیخت. مبارزه پی‌گیر امام خمینی، مراجع تقلید و دیگر علما سرانجام شاه و دولت را وادار به عقب‌نشینی و اعلام لغو تصویب نامه کرد. شاه **در اجرای سیاست اسلام زدایی** با شکست مواجه شد. این حرکت هماهنگ علما که به نهضت دو ماهه روحانیون شهرت یافت، **اولین پیروزی سیاسی ملت ایران به رهبری امام خمینی بعد از کودتای ۲۸ مرداد بود.**

اصطلاح یا مفاهیم تاریخی

*** انقلاب سفید: تصویب نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی مقدمه اجرای حرکتی در جهت خواست آمریکایی‌ها برای جلوگیری از نفوذ شوروی در ایران بود که بعدها از سوی شاه و دربار انقلاب سفید نام گرفت.

* امام خمینی با آگاهی از اهداف شاه و نتایج زیان بار سیاست‌های مداخله جویانه آمریکا در ایران، مراجع و علمای قم را به شرکت در یک جلسه اضطراری فراخواند. در این نشست پس از تبادل نظر تصمیم گرفته شد، برای اطلاع بیشتر دربار همه پرسى و اهداف آن از شاه توضیح بخواهند. **روح الله کمالوند به نمایندگی از سوی مراجع و علما به دیدار شاه رفت.**

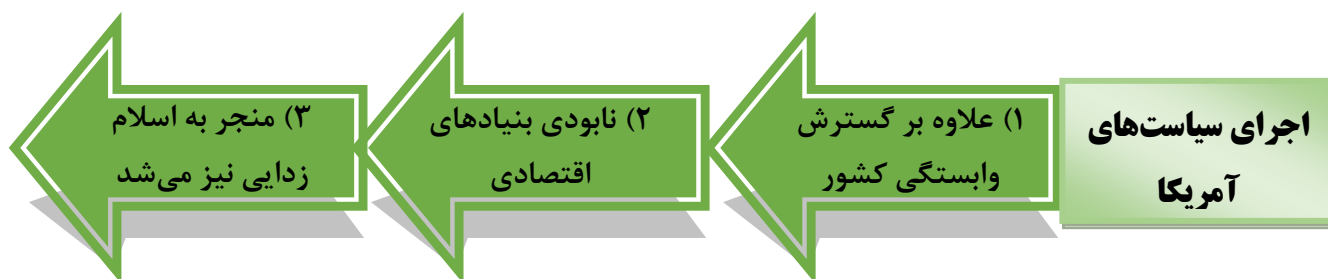
تحریم رفراندوم و قیام مردم

- واکنش مردم و گروه‌های مختلف به اصول شش‌گانه از سوی امام، علما و مراجع: با انتشار اعلامیه امام خمینی و اعلامیه‌های دیگر از سوی سایر علما و مراجع نسبت به غیرقانونی بودن رفراندوم (همه‌پرسی) مردم تهران و قم و دیگر شهرستان‌ها به خیابان‌ها ریختند. دانشجویان دانشگاه تهران نیز با صدور اعلامیه‌ای اقدامات ضداسلامی و غیرقانونی رژیم را محکوم کردند.

*** در روز چهارم بهمن ماه ۱۳۴۱، شاه به قم رفت تا با سخنرانی در این شهر که کانون اصلی مخالفان بود، ثابت کند علما در مخالفت با اصول شش‌گانه یکپارچه نیستند. علمای قم به رهبری امام خمینی استقبال از شاه و حضور در مراسم را تحریم کردند. شهر قم یکپارچه تعطیل شد. **شاه با اعمال فشار و خشونت، همه‌پرسی فرمایشی خود را در ۶ بهمن ۱۳۴۱ برپا کرد و در پی آن، رئیس‌جمهور آمریکا و ملکه انگلیس این رفراندوم را به شاه تبریک گفتند.** چند روز بعد، دولت علم تصویب نامه لغو شده انجمن‌های ایالتی و ولایتی را به صورت ماده اصلاحی قانون انتخابات به مورد اجرا گذاشت و این کار مورد اعتراض **امام خمینی** واقع شد، و آن را از نظر قانون اساسی و شرع بی اعتبار دانست.

درس هجدهم: قیام ۱۵ خرداد

دلایل اعتراض علما و مردم در مقابل رفراندوم اصول شش‌گانه

* **حمله به فیضیه:** با نزدیک شدن نوروز ۱۳۴۲، امام خمینی، در **اعتراض به سیاست‌های رژیم پهلوی، اعلام عزای عمومی کرد؛** دیگر مراجع و علما نیز، از او پیروی کردند. نیروهای ساواک و کماندوهای شاه در لباس غیر نظامی به مدرسه فیضیه قم حمله کردند و عده‌ای از روحانیان را به شهادت رساندند و یا زخمی کردند. هم‌زمان با این فاجعه، **به مدرسه طالبیه تبریز نیز حمله شد و چند تن در این حادثه مجروح و شهید شدند. هدف رژیم، از یورش به مدرسه فیضیه ایجاد ارباب و وحشت بود.**

* **پیامدهای حادثه خونین فیضیه و برخلاف انتظار رژیم مبارزه را جدی و آشکارتر کرد.** روحانیون تهران، قم، مشهد، اصفهان، شیراز و برخی از دیگر شهرستان‌ها به منظور ابراز همدردی و پشتیبانی از حوزه علمیه قم به مدت یک هفته دست به اعتصاب زدند و از رفتن به مساجد و اقامه نماز جماعت خودداری کردند. **امام خمینی، اظهار حقایق را به هر قیمتی واجب و تقیه را حرام کرد.**

*** علت قیام پانزده خرداد:** در ۱۴ خرداد، امام خمینی دستگیر و به تهران منتقل شد با انعکاس خبر دستگیری امام خمینی، در پانزدهم خرداد موجی عظیم از اعتراض مردمی در قم به پاخاست. به دنبال آن، در تهران و شهرستانهای ورامین، مشهد، قزوین، کاشان، شیراز، تبریز و اصفهان و چند شهر دیگر نیز، تظاهرات اعتراض آمیز به راه افتاد.

مقایسه کنید

✓ علت قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱ را با قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ با هم **مقایسه** کنید. قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱ مخالفت با نخست وزیری قوام (با استعفای مصدق از نخست وزیری)، قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ اعتراض به دستگیری امام خمینی.

*** دستاوردهای قیام ۱۵ خرداد: (ذکر دو مورد کافی است)

- ۱- دارای ابعاد ضد استعماری و ضد استبدادی بود که توانست به طور فراگیری توده‌های مختلف مردم را در صحنه مبارزه علیه رژیم دست نشانده پهلوی بسیج کند.
- ۲- به اعتقاد راسخ امام خمینی به حمایت از اسلام راستین که از سیاست جدا نیست، بذر فرهنگ مبارزه به عنوان یک تکلیف الهی در جامعه کاشته شد که ثمرات آن در پیروزی انقلاب اسلامی به بار نشست.
- ۳- افزایش رشد سیاسی در میان حوزه‌های علمیه و روحانیت و گرایش بیشتر روشنفکران و دانشگاهیان به ارزش‌های اسلامی به عنوان برافروزنده مشعل مبارزات سیاسی بود، پیوستگی دین و سیاست ظهور کرد.
- ۴- به جریان‌های مبارز دینی و غیردینی نشان داد که رژیم شاه از طریق مسالمت آمیز و در چارچوب قانون اساسی اصلاح ناپذیر است و برای مبارزه با نظام استبدادی و وابسته راهی جز مبارزه مستمر وجود ندارد.
- ۵- قیام ۱۵ خرداد نقطه عطف مهمی در جنبش‌های تاریخ معاصر ایران و جهان اسلام به شمار می‌رود که شکل جدیدی از مبارزه را عرضه و آزمایش کرد.
- ۶- تجربه گرانقدری بود که توانست با رهبری امام خمینی مبارزه ملت ایران را تا دست یابی به پیروزی در ۲۲ بهمن ماه ۱۳۵۷ تداوم و ثمر بخشد.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

*** کاپیتولاسیون:** با افزایش حضور آمریکایی‌ها و مستشاران و نظامیان آنها در ایران، دولت حسنعلی منصور، ضمن تقدیم لایحه‌ای به مجلس که قبلاً در دولت علم تنظیم و تصویب شده بود، برای مستشاران و نظامیان آمریکایی و خدمت کاران آنها، درخواست مصونیت قضایی کرد.

*** به دنبال تصویب این لایحه، آمریکایی‌ها اعطای وام دویست میلیون دلاری به ایران را برای خرید اسلحه به تصویب رساندند.**

*** واکنش امام خمینی به تصویب لایحه کاپیتولاسیون طی یک سخنرانی بسیار مهیج به شدت آمریکا و اسرائیل و شاه را مورد حمله قرار داد.**

مقایسه کنید

✓ نحوه واگذاری امتیاز کاپیتولاسیون به روسیه (دوره قاجار) و آمریکا (دوره پهلوی) را با یکدیگر **مقایسه** کنید. با بسته شدن قرارداد ترکمانچای در **پایان دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه حق کاپیتولاسیون یا قضاوت کنسولی، بر ایران تحمیل** گردید. با افزایش حضور آمریکایی‌ها و مستشاران و نظامیان آنها در ایران، **دولت حسنعلی منصور** ضمن تقدیم لایحه‌ای به مجلس شورا برای **مستشاران و نظامیان آمریکایی و خدمتکاران آنها درخواست مصونیت قضایی** کرد.

*** علت، دستگیری و تبعید امام خمینی در ۱۳ آبان ماه ۱۳۴۳ به دنبال اعتراض شدید و تند امام خمینی به تصویب لایحه کاپیتولاسیون، رژیم با برقراری حکومت نظامی در تهران و قم، در نیمه شب سیزدهم آبان ماه ۱۳۴۳، امام خمینی را در خانه مسکونی اش دستگیر و به فرودگاه مهرآباد تهران منتقل و به ترکیه تبعید کرد.

✓ **ترور حسنعلی منصور.** مدتی پس از تبعید امام خمینی و تحمیل فضای خفقان، یکی از اعضای هیئت‌های مؤتلفه اسلامی به نام محمد بخارایی، حسنعلی منصور را به جرم خیانت به کشور، در جلوی مجلس، ترور کرد.

آثار و نتایج نهضت بیدارگری اسلامی به رهبری امام خمینی: (ذکر دو مورد کافی است)

(۱) ورود جدی اسلام سیاسی به روند بیداری اسلامی و عرصه مبارزه با دیکتاتوری و استعمار خارجی

(۲) ورود آشکار مرجعیت شیعه به عرصه مبارزه با استبداد داخلی و وابستگی رژیم پهلوی به آمریکا و اسرائیل

(۳) پیوند بیش از پیش حوزویان و دانشگاهیان و مخالفت صریح و عملی هر دو گروه با اقدامات دین ستیزانه رژیم پهلوی؛

(۴) طرح اندیشه حکومت اسلامی بر پایه نظریه ولایت فقیه؛

(۵) بازسازی کارکرد مسجد و منبر و تبدیل آنها به کانون‌های بیداری اسلامی.

درس نوزده: تحولات ایران پس از تبعید امام خمینی

* **اوضاع سیاسی ایران در فاصله ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ش سیاست داخلی:** در این سال‌ها امیرعباس هویدا نخست وزیر بود. دوران نخست وزیری او سیزده سال طول کشید، اوج استبداد و دیکتاتوری محمدرضا شاه در ایران است.

* محمدرضا شاه حزب‌های فرمایشی و دولت ساخته را تعطیل و نظام تک حزبی برقرار کرد و همه مردم ایران را مکلف ساخت که در **حزب شاه، یعنی حزب رستاخیز** عضویت یابند.

* **هدف فرهنگی رژیم در فاصله ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ ش، در عرصه فرهنگی، رژیم برنامه‌های گسترده‌ای را به قصد تضعیف ارزش‌های دینی و ملی و ترویج فرهنگ غربی تدارک** دید.

* **مهم‌ترین برنامه‌های فرهنگی رژیم پهلوی در دوره نخست وزیری هویدا در فاصله سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ش، جشن‌های تاج گذاری، جشن‌های ۲۵۰۰ ساله و تغییر تقویم هجری شمسی به تقویم شاهنشاهی.**

* **انگیزه محمدرضا شاه از برگزاری جشن‌های ۲۵۰۰ ساله:** شاه این جشن‌ها را با نوعی تفاخر برگزار کرد. این جشن‌ها رؤیاهای بلندپروازانه شاه بود. او در مقایسه با بسیاری از شخصیت‌های مطرح جهان فاقد مقبولیت مردمی بود و برای کسب اعتبار کاذب، درصد برآمد، حکومت و **شخصیت خود را به کوروش، پادشاه بزرگ هخامنشی پیوند زد** و از این طریق محبوبیت و مشروعیتی کسب کند.

* **تغییر تقویم هجری شمسی به تقویم شاهنشاهی** نیز در همین راستا بود.

*** **نتیجه و پیامد برنامه‌های فرهنگی رژیم پهلوی در دوره نخست وزیری هویدا در فاصله سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ش** نتیجه این اقدام‌ها، تخریب و تضعیف مؤلفه‌های هویت ملی بود.

**** **سیاست خارجی** حکومت پهلوی در فاصله سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ش، تحت تأثیر منافع و اغراض قدرت‌های بزرگ جهان و به خصوص آمریکا قرار داشت. در این سال‌ها سلطه سیاسی، نظامی و اقتصادی آمریکا بر ایران افزایش یافت. با **انتخاب ریچارد نیکسون به ریاست جمهوری آمریکا، نقش ژاندارمی منطقه خلیج فارس را به شاه واگذار کرد**. روابط حکومت پهلوی در این دوران با سایر کشورهای غربی از جمله انگلستان نیز گرم و دوستانه بود. شاه همچنین با شوروی که رقیب و دشمن آمریکا بود، مناسبات سیاسی نسبتاً دوستانه‌ای داشت و به رغم سلطه آمریکا بر ایران، روابط حکومت پهلوی با شوروی سرد و خصومت آمیز نبود.

*** **محمدرضا شاه قدرتش را بر پایه‌های دیوان‌سالاری دولتی، دربار و ارتش استوار ساخته بود.**

✓ پیامدهای افزایش سرسام آور بودجه نظامی در زمان محمدرضا شاه پهلوی از سال ۱۹۷۴م ۱۳۵۳ ش شاه اولین مشتری سلاح‌های جنگی آمریکا در دنیا بود. سهم ایران در هزینه‌های نظامی نسبت به تولید ناخالص ملی به طور متوسط سه برابر بیشتر از آمریکا و یا اتحاد جماهیر شوروی و شش برابر بیشتر از کشورهای فرانسه و انگلستان بود. افزایش خرید تسلیحات نظامی ایران از آمریکا، موجب وابستگی بیشتر ایران به آمریکا و حضور گسترده مستشاران آمریکایی در کشور ما شد؛ به گونه ای که بیشترین تعداد مستشاران آمریکایی در یک کشور خارجی، در ایران حضور داشتند. افزایش سرسام آور بودجه نظامی آثار زیان باری بر اقتصاد ایران داشت.

* صنعت و به ویژه کشاورزی کشور ما به تدریج به سمت وابستگی پیش رفت. فرایند این وابستگی به سود آمریکا بود؛ زیرا درآمد حاصل از نفت، صرف واردات کالاهایی می‌شد که پیش از اصلاحات آمریکایی و انقلاب به اصطلاح سفید، کشاورزان و صنعت گران ایرانی تولید می‌کردند.

☑ **نکته: اولین سخن امام خمینی هنگام تبعید به ترکیه با افسر مأمور در درون هواپیما:**
من برای دفاع از وطنم تبعید شدم.

*** **استمرار مبارزه پس از تبعید: امام خمینی در تاریخ ۱۳ مهرماه ۱۳۴۴ از ترکیه به نجف اشرف تبعید شد.** شاه با تبعید امام خمینی می‌خواست رهبری نهضت را از ایران دور سازد تا شعله‌های بیداری را در ایران خاموش کند.

✓ اقدام ساواک برای جلوگیری از ارتباط امام خمینی با ملت ایران از چاپ و توزیع رساله امام خمینی به شدت جلوگیری و دارنده آن را شش ماه تا دو سال به زندان محکوم می‌کرد.

– نتیجه تلاش رژیم شاه برای دور کردن امام خمینی از ایران و فراموش شدن نام و راه ایشان، نتایج معکوسی به دنبال داشت؛ روزبه روز پیوند رهبری با مردم عمیق تر و بر عظمت و محبوبیت وی افزوده شد.

*** فعالیت‌های فرهنگی و سیاسی امام خمینی در دوران تبعید: (ذکر دو مورد کافی است)

- ۱- پیوسته مردم را به استقامت دعوت می‌کرد و به آنان امید می‌بخشید.
- ۲- ایشان ضمن تحلیل‌های روشن‌گرانه درباره مسائل ایران و حوادث غرب آسیا (خاورمیانه) به ویژه جنگ اعراب و اسرائیل همواره خطر سلطه همه جانبه آمریکا بر ایران و پیامدهای فرهنگی و سیاسی ناشی از آن گوشزد می‌کرد.
- ۳- امام خمینی نیز کوشید میان روحانیون و دانشگاهیان در مبارزه علیه شاه وحدت ایجاد کند.
- ۴- امام خمینی ضمن تبیین نظریه حکومت اسلامی که پیش از این در کتاب کشف اسرار به طرح آن پرداخته بودند، به ضرورت تشکیل حکومت اسلامی بر پایه ماهیت سیاسی و اجتماعی دین مبین اسلام اهتمام ورزیدند.
- ۵- رهبری سیاسی امام خمینی به عنوان مرجع تقلید، اندیشه جدایی دین از سیاست را که سالیان طولانی توسط رژیم پهلوی تبلیغ و ترویج می‌شد، کمرنگ کرد و فصل نوینی در اندیشه سیاسی و فکری جامعه ایران گشود.

✓ مبارزات دانشجویی و جنبش دانشجویی: در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ آرمان‌هایی مانند عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و پیشرفت کشور را سرلوحه برنامه‌های خود قرار داد.

* محور فعالیت‌های انجمن اسلامی دانشجویی: این تشکل دانشجویی محور فعالیت‌های خود را بر موضوعات فرهنگی و مقابله با افکار مارکسیستی و الحادی و مخالفت با ایده جدایی دین از سیاست متمرکز ساخت.

✓ هدف اندیشمندان و روشنفکران دانشگاهی و حوزوی، در برابر مسخ فرهنگ و ارزش‌های جامعه ایرانی ۱- برای احیای هویت دینی ۲- بازگشت به خویشتن تلاش‌های فرهنگی گسترده‌ای کردند. شخصیت‌هایی چون علامه طباطبایی، شهید مطهری، دکتر بهشتی، آیت الله خامنه‌ای - آیت الله طالقانی.

مسلمانان انقلابی که با اعتقاد به رهبری امام خمینی مبارزه می‌کردند و به مبارزه، به عنوان یک وظیفه اسلامی و تکلیف شرعی می‌نگریستند. از دیدگاه امام خمینی، بهترین راه مبارزه با شاه، افزایش آگاهی عمومی و بسیج همگانی مردم برای مبارزهای فراگیر بود.

گروه اول:

مسلمانان
انقلابی

این طیف، با تأثیر پذیرفتن از اندیشه‌های مارکسیستی، راه رهایی را، در پیروی از نظریه‌های مارکسیستی می‌دیدند. از دیدگاه اغلب این گروه تنها راه رهایی، جنگ مسلحانه بود. تعلیم و تربیت چریک و به راه انداختن جنگ چریکی علیه حکومت پهلوی، از جمله اصلی‌ترین روشهای آنان برای مبارزه بود.

گروه دوم:

چپ گرایان

اغلب آنها اعتقادی به تغییر رژیم سلطنتی پهلوی نداشتند و معتقد بودند باید اصل سلطنت را پذیرفت ولی در جهت کاهش خودکامگی شاه تلاش کرد.

گروه سوم:

ملی گرایان

گرایش‌های فکری و
روش مبارزه مخالفان
رژیم پهلوی

✓ روش مبارزه دو گروه مخالف حکومت پهلوی "مسلمانان انقلابی" و "چپ گرایان" را با هم مقایسه کنید.

مسلمانان انقلابی که با **اعتقاد به رهبری امام خمینی** مبارزه می کردند و به مبارزه، به عنوان **یک وظیفه اسلامی و تکلیف شرعی می نگرستند**. از دیدگاه امام خمینی، بهترین راه مبارزه با شاه، افزایش آگاهی عمومی و بسیج همگانی مردم برای مبارزهای فراگیر بود. **چپ گرایان** این طیف، با **تأثیر پذیرفتن از اندیشه های مارکسیستی**، راه رهایی را، در پیروی از نظریه های مارکسیستی می دیدند. از دیدگاه اغلب این **گروه تنها راه رهایی، جنگ مسلحانه** بود. **تعلیم و تربیت چریک** و به **راه انداختن جنگ چریکی علیه حکومت پهلوی**، از جمله اصلی ترین روش های آنان برای مبارزه بود.

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

متن زیر را بخوانید و به سؤالات داده شده پاسخ دهید.

«در طول ۱۲ سال گذشته مجلس آلت دست شاه بوده است و مقاصد شاه را برآورده می کرده است و تمام نمایندگان که با دقت به وسیله شاه انتخاب می شوند، حامی برنامه های شاه می باشند ... انتخابات ایران تقریباً همیشه با تقلب و فریب همراه بوده است که این نوع ریاکاری حداقل تا زمانی که محمدرضا در سال ۱۹۶۰ بر ایران مسلط گشت، دارای شکل ثابتی نبوده است. در هر حوزه انتخاباتی نمایندگان از پر قدرت ترین افرادی که در ناحیه بودند انتخاب می شدند، که این می توانست شامل مالکین بزرگ یا فئودال ها و یا اینکه رؤسای قبایل و یا فرماندهان نظامی باشند. دولت و مجلس می توانند در محل برای برگزاری انتخابات فعالیت کنند و این دو عامل اغلب در انتخابات با هم درگیر بودند ... فعالیت مجلس بیشتر در مورد چگونگی اجرای برنامه های شاه دور می زند اولی خود برنامه ها هرگز مورد سؤال قرار نمی گیرد.»

نخست وزیر هویدا چندین بار اعلام نمود که عدم ثبت نام در رأی گیری ایجاد زیان به حزب جدید محسوب خواهد گردید و مهم تر از آن به شناسنامه شرکت کنندگان مهر نقش خواهد شد. آنان که شناسنامه شان عاری از این نقش باشد از خدمات اساسی مثل ویزای خروج محروم خواهند شد.

الف: با توجه به متن بالا، مجلس چه اختیاراتی در زمینه برنامه های شاه داشت؟ بیشتر در مورد چگونگی اجرای برنامه های شاه دور می زد و خود برنامه ها هرگز مورد سؤال قرار نمی گرفت.

ب: حکومت پهلوی چگونه مردم را مجبور به شرکت در انتخابات می کرد؟ با تهدید آنان که شناسنامه آنها عاری از مهر انتخابات باشد از خدمات اساسی مثل ویزای خروج محروم خواهند شد.

درس بیستم: ایران در مسیر انقلاب اسلامی

✓ در جریان انتخابات آذرماه سال ۱۳۵۵ ش/ ۱۹۷۶م آمریکا، جیمی کارتر، رئیس جمهور شد. **کارتر با شعار حقوق بشر و فضای باز سیاسی در کشورهای تحت سلطه آمریکا، وارد عرصه رقابت های انتخاباتی شد.**

- چرا پیروزی کارتر در آذر ماه سال ۱۳۵۵ ش، در ابتدا به منزله شکست شاه تلقی شد؛ زیرا کارتر نامزد دمکرات‌ها بود و شاه در مبارزه انتخاباتی، هزینه زیادی برای پیروزی رقیب او از حزب جمهوری خواه کرده بود. براساس راهبرد جمهوری خواهان، شاه نیز نقش ژاندارمی منطقه را برای آمریکا ایفا می‌کرد و هزینه‌های تأمین امنیت کشورهای همجوار، برعهده ایران بود.

*** **رحلت سید مصطفی خمینی:** فرزند ارشد امام خمینی که به همراه ایشان در نجف در تبعید بود و نقش مؤثری در هدایت و هماهنگی مبارزه داشت، به شکل مشکوک درگذشت. امام این حادثه را از **الطاف خفیه الهی** برای انقلاب خواندند.

*** **پیامد رحلت سید مصطفی خمینی:** با وجود ممنوعیت شدید نام بردن از آیت الله خمینی، این حادثه باعث شد تا بار دیگر به طور گسترده نام امام خمینی بر سر زبان‌ها بیفتد.

✓ **کارتر در سفر به ایران:** ایران را جزیره ثبات در یکی از پر آشوب‌ترین نقاط جهان خواند.

*** **انتشار مقاله توهین آمیز و شروع انقلاب** پس از پایان سفر کارتر، شاه، همان روز دستور دهد که مقاله ای شدیدالحن علیه امام خمینی نوشته شود. یک هفته پس از بازدید کارتر، **مقاله معروف به ایران و استعمار سرخ و سیاه با امضای مستعار احمد رشیدی مطلق** در روزنامه اطلاعات روز هفدهم دی ماه ۱۳۵۶ به چاپ رسید. در آن مقاله، امام خمینی، به شدت مورد حمله و توهین قرار گرفته بود.

*** **علت قیام مردم قم و تبریز:** انتشار مقاله اهانت آمیز در روزنامه اطلاعات با واکنش فوری طلاب، روحانیون و مردم قم روبه رو شد. تظاهرات روز نوزدهم دی ماه، منتهی به حمله نیروهای نظامی به مردم شد در بیست و نهم بهمن، در شهر تبریز برای شهدای قم، مراسم اربعین (چهلیم) برگزار شد و ارتش، مردم را به گلوله بست.

*** **در مرداد ۱۳۵۷، سینما رکس آبادان در یک جنایت مهیب به آتش کشیده شد و ۴۷۷ نفر در آتش سوختند.** مردم ساواک را عامل آتش سوزی می‌دانستند. سهل انگاری مسئولان رژیم در پیگیری موضوع و عدم رسیدگی مراکز امنیتی بر این باور صحه گذاشت.

*** **در پی فاجعه سینما رکس، آموزگار مجبور به استعفا شد و جعفر شریف امامی با تظاهر به شعار آشتی ملی به نخست وزیری منصوب شد.**

مقایسه کنید

* سیاست گروه‌های درون کاخ سفید بر سر چگونگی مقابله با انقلاب اسلامی، پس از واقعه کشتار ۱۷ شهریور ۱۳۵۷: پس از این کشتار گسترده، کارتر، طی پیامی، از شاه اعلام پشتیبانی و از اقدام‌های او در راه بازگرداندن نظم، حمایت کرد، اما در **درون کاخ سفید بر سر چگونگی مقابله با انقلاب اسلامی اختلافات جدی وجود داشت. شورای امنیت ملی آمریکا معتقد به کشتار گسترده مردم، و وزارت امور خارجه درصدد نفوذ در انقلاب بود.**

درس بیست و یکم: پیروزی انقلاب اسلامی

✓ **هجرت امام خمینی به پاریس:** تصوّر شاه و آمریکا این بود که دور شدن امام خمینی از ایران، سبب جدایی وی از جریان انقلاب خواهد شد.

* **پیامد و نتایج هجرت امام اما شرایط بهتر ارتباطات در فرانسه، به کمک رهبری انقلاب آمد.** از آن پس، تماس‌ها راحت تر و **محل اقامت امام در پاریس، مرکز تجمع دانشجویان و ایرانیان ساکن آنجا** بود. پیام‌ها بیشتر شد.

✓ **تشکیل دولت نظامی از هاری:** در سیزدهم آبان ۱۳۵۷، جمع زیادی از دانشجویان و دانش آموزان تظاهرکننده، در دانشگاه تهران، توسط نیروهای نظامی و انتظامی به شهادت رسیدند. پخش صحنه‌هایی از این ماجرا در تلویزیون، احساسات مردم را برانگیخت. به دنبال آن، شریف امامی از نخست وزیری برکنار و ارتشبد از هاری، به جای او منصوب شد.

*** **اقدامات از هاری:** از هاری، در اولین اقدام برای ایجاد کاهش نارضایتی و برقراری آرامش، جمعی از سران بدنام رژیم پهلوی، مثل هویدا، نخست وزیر اسبق و ارتشبد نصیری، رئیس سابق ساواک را دستگیر کرد.

* **تظاهرات عاشورا؛ استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی:** یکی از فرازهای مهم و سرنوشت ساز انقلاب اسلامی تظاهرات و راهپیمایی تاریخی مردم در عاشورای سال ۱۳۵۷ است. در ظهر عاشورای ۱۳۵۷ تحلیل‌گران مسائل سیاسی و خبرگزاری‌های مختلف جهان عمر حکومت شاهنشاهی را در ایران پایان یافته تلقی کردند. مردم در این تظاهرات که به **منزله یک رفراندوم (همه پرسی)** بود، **خواستار استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی** شدند. عظمت و گستردگی تظاهرات این دو روز و نظم و انسجام آنها، وحشت شاه و آمریکا را بیش از پیش کرد.

* **قطعنامه راهپیمایی روز عاشورا** توسط آیت الله بهشتی قرائت شد، تأکیدی مجدد بر سرنوشتی نظام سلطنتی، بازگشت امام خمینی به کشور و تشکیل جمهوری اسلامی و همچنین دعوت از ارتش، برای پیوستن به مردم بود.

✓ **نخست وزیری بختیار:** شاپور بختیار، از اعضای جبهه ملی به نخست وزیری منصوب شد.

* **سیاست‌های گروه‌های درون کاخ سفید بر سر چگونگی مقابله با انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ را با هم مقایسه کنید.** **شورای امنیت ملی آمریکا** به دنبال اجرای کودتا و به راه انداختن جوی خون در ایران بودند **اما کارتر**، وزارت امور خارجه و سازمان سیا، به فکر فریب مردم، از طریق جایگزینی بختیار به جای شاه و سوار شدن بر موج انقلاب بودند.

* **فرار شاه:** با بسته شدن همه راه‌ها و دست آویزها برای باقی ماندن شاه در کشور، **اهتمام عمده آمریکا بر حفظ ساختار ارتش قرار گرفت.** به همین دلیل، ژنرال رابرت هایزر، معاون نیروهای آمریکا در اروپا، در دیماه ۱۳۵۷ به ایران فرستاده شد.

* **وظیفه ژنرال هایزر، هماهنگی با سران ارتش، برای حمایت از دولت بختیار و در صورت لزوم، انجام کودتای نظامی علیه انقلاب و حفظ مراکز راهبردی موردنظر آمریکا بود.**

* **به دستور امام خمینی، شورای انقلاب اسلامی تشکیل شد و موظف گردید به بررسی چگونگی تشکیل دولت موقت، نحوه انتقال قدرت و فراهم کردن مقدمات تصویب قانون اساسی جدید بپردازد.**

✓ **تظاهرات اربعین و بازگشت امام خمینی:** با فرار شاه، تظاهرات در شهرهای مختلف ادامه یافت. امام خمینی از نظامیان خواست پادگان‌ها و خدمت در ارتش شاه را ترک کنند.

**** امام در دوازدهم بهمن ۱۳۵۷،** در میان عظیم‌ترین استقبال تاریخی، به ایران بازگشت.

**** ورود امام خمینی به ایران در دوازدهم بهمن ۱۳۵۷،** نماد خاتمه یافتن دوران استیلای بیگانگان بر کشور و آغاز عصر جدیدی در تاریخ سیاسی ایران بر پایه استقلال و احیای ارزشهای اسلامی و ملی بود.

*** اعلام تشکیل دولت موقت با پیشنهاد شورای انقلاب:** مهندس مهدی بازرگان، به عنوان نخست وزیر دولت موقت، انتخاب شد.

✓ **پیامد صدور اعلامیه امام خمینی در ۲۱ بهمن ماه ۱۳۵۷،** مردم از نیروی هوایی که لشکر گارد شاهنشاهی به آن حمله کرده بود، حمایت کردند. در مدت کوتاهی با مشارکت وسیع زنان و مردان در سراسر کشور، مراکز حساس به تصرف مردم درآمد و پایگاههای رژیم یکی پس از دیگری سقوط کرد. با مشاهده این وضع، شورای فرماندهان ارتش، طی اطلاعیه ای، بی طرفی خود را اعلام کرد.

***** در بیست و دوم بهمن ماه ۱۳۵۷ رژیم سلطنتی شاه، به طور کامل سقوط کرد و مردم با شنیدن صدای انقلاب از رادیو در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ با سرور و شادی وصف ناپذیری پایان پادشاهی و طلیعه انقلاب اسلامی را جشن گرفتند.** پیروزی انقلاب اسلامی ایران حادثه بزرگ قرن نام گرفت.

درس بیست و دوم: دولت موقت مهندس مهدی بازرگان

✓ **مهندس مهدی بازرگان به پیشنهاد شورای انقلاب، از طرف امام خمینی به نخست وزیری منصوب شد.**

**** تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:** تعیین جمهوری اسلامی به عنوان نظام سیاسی کشور در ۱۲ فروردین ۱۳۵۸، امام خمینی، طی فرمانی، از دولت موقت خواستار برگزاری انتخابات برای تشکیل مجلس خبرگان و تدوین و تصویب قانون اساسی شد.

✓ **چگونگی تدوین قانون اساسی جدید جمهوری اسلامی مجلس خبرگان،** قانونهای اساسی کشورهای مختلف غربی و اسلامی را بررسی کرد و با توجه به قانون اساسی سابق کشور و مباحثات فقهی و اسلامی، همچنین نظریات نمایندگان گروههای مختلف سیاسی و فکری، تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را آغاز کرد.

اصل ولایت فقیه: با جدی شدن تصویب اصل مربوط به «ولایت فقیه»، مخالفت‌ها با مجلس خبرگان از سوی مخالفان، بیشتر شد، اما امام خمینی، مردم و نیروهای انقلابی، به دفاع از اصل مذکور پرداختند و آن را **ضد دیکتاتوری** و مخالف **استبداد** دانستند.

هدف از تشکیل شورای نگهبان تا علاوه بر تشخیص عدم مغایرت و تعارض مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام و قانون اساسی، بر انتخابات مجلس خبرگان، ریاست جمهوری و مجلس نظارت و از آرای مردم پاسداری کند.

مقایسه کنید

***** دو نهاد کمیته انقلاب اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را از نظر هدف شکل‌گیری با یکدیگر مقایسه کنید.** **کمیته انقلاب اسلامی** با هدف **برقراری نظم و امنیت** و **سپاه پاسداران انقلاب اسلامی** برای **دفاع از کشور** و **دفاع از ارزش‌های انقلاب اسلامی** به وجود آمد.

✓ **اوضاع داخلی کشور در زمان دولت موقت:** بی‌ارادگی و ناتوانی در تبعیت از روش انقلابی امام خمینی، موجب شد به تدریج بین دولت موقت و امام و یاران امام فاصله ایجاد شود.

***** توطئه‌های آمریکا و گروهک‌های تروریستی ضد انقلاب: (ذکر دو مورد کافی است)**

- ۱- تضعیف، حذف و ترور اندیشمندان و متفکران دینی، یاران امام که از ارکان اصلی انقلاب اسلامی، تلقی می‌شدند. ۲- ایجاد گروه‌های سیاسی مخالف ۳- حمایت از ساواکی‌ها ۴- ایجاد آشوب در استان‌ها، - حمله نظامی به طیس، ۶- تحریم و محاصره اقتصادی، ۷- جنگ تبلیغاتی و شایعه پراکنی علیه انقلاب اسلامی، ۸- طراحی کودتا ۹- جنگ تحمیلی هشت ساله.

***** اقدامات گروه‌های سیاسی مخالف این گروه‌ها، دولت موقت و شورای انقلاب را که به دستور امام خمینی تشکیل شده بود، به رسمیت نمی‌شناختند.** در مقابل، با رواج شایعات دروغین، جامعه را به ورطه تردیدهای بزرگ و فتنه‌های ویرانگر می‌کشاندند.

***** گروه‌های ضد انقلاب خواستار چه تغییراتی بودند؟ این گروه‌ها، خواهان انجام سه تغییر عمده در جریان انقلاب بودند:**
تغییر در ترکیب شورای انقلاب، مسلح کردن گروهک‌ها و انحلال ارتش.

**** اصلی ترین این گروهک ها حزب خلق مسلمان، در آذربایجان شرقی، حزب دمکرات کردستان، حزب خلق عرب در خوزستان و تشکل های مشابه در بلوچستان و ترکمن صحرا بودند.**

***** توطئه دشمن در کردستان:** بارزترین نمونه آشوب های منطقه ای که توسط عوامل استکبار، به منظور تجزیه بخشی از میهن اسلامی طراحی شد، غائله کردستان بود. که توسط حزب دمکرات کردستان آغاز شد.

**** مهمترین جریان سیاسی آغازگر غائله کردستان حزب دمکرات کردستان بود که ریشه آن، به جریان های مارکسیستی دهه ۱۳۲۰ کشور می رسید.**

✓ **عوامل اصلی آشوب توطئه دشمن در ترکمن صحرا:** با سوء استفاده آشوبگران از اختلاف ها و تفاوت های مذهبی و قومی آغاز شد. اختلاف ناشی از عملکرد حکومت پهلوی و سیاست های سوء آن در منطقه بر سر مالکیت زمین های کشاورزی.

✓ **توطئه گروهک ها در خوزستان و سیستان و بلوچستان:** گروهک خلق عرب در خوزستان، با حمایت برخی کشورهای عربی به خصوص عراق، با نیروهای انقلابی درگیر، و به جنگ برخاسته بود. در سیستان و بلوچستان نیز گروهکی به نام خلق بلوچ حرکت های تجزیه طلبانه ای را آغاز کرده بود.

**** وجوه مشترک عمده این گروه ها در چند عامل خلاصه می شد:** (ذکر دو مورد کافی است)

- ❖ اغلب ماهیت چپ و مارکسیستی داشتند و یا به ظاهر چنان می نمودند.
- ❖ هرکدام به یک یا چند قدرت خارجی منطقه ای یا بین المللی وابسته بودند.
- ❖ از تفاوت های مذهبی و قومی در جهت تفرقه افکنی و فتنه انگیزی سوء استفاده می کردند.

***** علت استعفای مهندس بازرگان:** مهندس بازرگان به علت ملاقات محرمانه با برژینسکی مشاور امنیت ملی کارتر که از آمرین مستقیم کشتار مردم ایران در زمان شاه بود، مورد اعتراض شدید گروه های سیاسی و انقلابیون واقع شده بود.

**** علت تصرف سفارت آمریکا در تهران: ورود شاه به آمریکا و نگرانی های فزاینده از مداخلات سفارت آمریکا در تهران موجب تسخیر سفارت آمریکا، توسط گروهی از دانشجویان و به گروگان گرفتن اعضای سفارت در روز سیزدهم آبان ماه ۱۳۵۸ شد.**

درس بیست و سوم: اولین دوره ریاست جمهوری

✓ **پس از استعفای مهندس بازرگان، به دستور امام خمینی، شورای انقلاب جریان امور مملکت را به دست گرفت** و زمینه برای انتخابات ریاست جمهوری فراهم آمد. در اولین دوره انتخابات ریاست جمهوری (بهمن ۵۸) **ابوالحسن بنی صدر** به عنوان **اولین رئیس جمهور ایران** انتخاب شد.

☑ **نکته:** پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با پیشنهاد و مدیریت شهید بهشتی، برای سازماندهی تشکیلاتی و همبستگی بیشتر ملی، حزب جمهوری اسلامی را تأسیس کردند. این اقدام، تأثیر اساسی بر آینده انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران داشت.

✓ چرا پس از انتخاب شدن بنی صدر به ریاست جمهوری، مخالفت وارد مرحله جدیدی شد؟ زیرا در اسفند ماه همان سال انتخابات مجلس شورای اسلامی برگزار شد و حزب جمهوری اسلامی و نیروهای طرفدار امام و انقلاب اسلامی، توانستند اکثریت قاطع کرسی‌های مجلس را به دست آورند. در نتیجه، مواضع اصلی قدرت، میان این دو گروه تقسیم شد و رقابت آشکار آنها، در جریان انتخاب نخست وزیر و اعضای کابینه، به مرحله ای دشوار و همراه با کشمکش رسید.

– در دوره ریاست جمهوری بنی صدر جریان‌های سیاسی به چند جناح کلی تقسیم شدند؟ نیروهای انقلابی و مدافع اسلام و نیروهای مخالف این جریان شامل لیبرال‌ها و نیروهای چپ.

* زمینه‌ها و علل انقلاب فرهنگی: در این دوره بحران زده، دانشگاه‌ها محلّ مجادلات و درگیری‌های سیاسی شده بود زیرا گروه‌های سیاسی، کلاس‌های درس دانشگاه‌ها و حتی برخی از دبیرستان‌های بزرگ را به دفترهای گروهی خود تبدیل کرده بودند. ضمن نگهداری اسلحه و وسایل و تجهیزات نظامی در آنها، تشنج آفرینی‌های خیابانی و آشوب را در اقصا نقاط کشور هدایت می‌کردند. به همین دلیل در اردیبهشت سال ۱۳۵۹، شورای انقلاب، به پیشنهاد دانشجویان مسلمان، دانشگاه‌ها را موقت تعطیل کرد تا به مدیریت آنها نظم و سازماندهی بدهد.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

* **انقلاب فرهنگی** در تاریخ انقلاب، پاک سازی گروه‌های مُعاند که در مراکز دانشگاهی نفوذ کرده بودند و همچنین ایجاد تحوّل در درس‌های آموزش عالی، با عنوان انقلاب فرهنگی شناخته می‌شود.

* **سازمان نقاب** تعدادی از افسران وابسته به رژیم پهلوی و هوادار بختیار، موسوم به سازمان نقاب بودند که با پشتیبانی سازمان جاسوسی آمریکا (سیا)، کودتایی را طراحی کردند.

* **علت برکناری بنی صدر از فرماندهی کل قوا.** به دلیل کج روی و احساس مسئولیت نکردن بنی صدر در شرایط حسّاس و **خطر کشور**، مجلس شورای اسلامی، مطابق قانون اساسی با اکثریت آرا به عدم صلاحیت بنی صدر برای ادامه ریاست جمهوری رأی داد. این رأی به تأیید امام نیز رسید و با پشتیبانی قاطبه مردم ایران روبه رو شد.

✓ **مرحله اوّل ترور** در تاریخ انقلاب اسلامی: از ابتدای سال ۱۳۵۸ آغاز شد در سوم اردیبهشت ماه ۱۳۵۸، **تیمسار قرنی**، اولین رئیس ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران را به شهادت رساندند. در **شامگاه یازدهم اردیبهشت ماه** همان سال، **رئیس شورای انقلاب، علامه شهید آیت الله مرتضی مطهری**، که پس از امام، دارای بالاترین موقعیت دینی، سیاسی و فرهنگی کشور بود و از نظر علمی نیز موقعیت بسیار ممتازی در میان علمای زمان خویش داشت و از نظریه پردازان بسیار ارزشمند انقلاب اسلامی به شمار می‌رفت، به شهادت رسید. مدتی بعد، **آیت الله قاضی طباطبایی در تبریز**، و در **آذر ماه، دکتر محمد مفتاح، استاد دانشگاه الهیات تهران** و یکی از علمای برجسته انقلابی، به شهادت رسیدند. این ترورها عمده‌تاً توسط **گروهک چپ التقاطی «فرقان»** انجام می‌گرفت. با دستگیری اعضای. با دستگیری اعضای اصلی فرقان در دی ماه ۱۳۵۸، این مرحله از ترورها خاتمه یافت.

✓ **مرحله دوم ترور** در تاریخ انقلاب اسلامی: ابعادی وسیع تر داشت. **بسیاری از ترورها، توسط سازمان مجاهدین خلق** انجام گرفت این حرکت که به نوعی به کودتا شباهت داشت، پس از عزل بنی صدر از ریاست جمهوری آغاز شد. واضح بود که دشمنان داخلی و خارجی انقلاب اسلامی، در اثر از دست دادن تکیه گاه اصلی خود (بنی صدر)، این شیوه خشونت آمیز را در پیش گرفته بودند. اولین ترور، شش روز پس از عزل بنی صدر، متوجه آیت الله سید علی خامنه ای شد و او را به شدت مجروح ساخت. به دنبال بمب گذاری سازمان مجاهدین خلق در محلّ تشکیل هیئت دولت، **آقایان رجایی و دکتر باهنر، رئیس جمهور و نخست وزیر، به شهادت** رسیدند.

**** حمله نظامی آمریکا به ایران** زمامداران آمریکا پس از تسخیر سفارت این کشور در تهران، برای رهایی از این بحران و نمایش اقتدار خود، تصمیم گرفتند به بهانه نجات گروگان‌ها به عملیات تلافی جویانه‌ای دست بزنند.

**** نتیجه** در شب عملیات، هوای کویر ایران مهتابی بود. مهاجمان وارد حریم هوایی ایران شدند و در **کویر طبس در تاریکی شب** فرود آمدند. یکی از چرخ‌بال‌ها دچار نقص فنی شد. توفان شن آغاز شد و آنها را دچار حیرت کرده بود. در اثر **برخورد یک هواپیما با یک چرخ بال‌ها**، هردو منهدم شدند و هشت تن از متجاوزان در آتش سوختند و سایرین فوراً منطقه را ترک کردند. تنها لطف الهی و امداد غیبی بود که توانست ایران را از تهاجم و توطئه‌های حتمی نجات دهد.

**** هدف از طراحی کودتا؛** پس از ناکامی در حمله نظامی به ایران، دشمنان انقلاب تصمیم به اجرای کودتا گرفتند تا از طریق اشغال و یا بمباران مراکز مهم کشور، از جمله قم، تهران و اقامتگاه امام، تکلیف انقلاب را یکسره کنند.

✓ **عاملان این کودتا:** تعدادی از افسران وابسته به رژیم پهلوی و هوادار بختیار، موسوم به سازمان نقاب بودند، بنا بود در بیستم تیرماه ۱۳۵۹ از پایگاه هوایی شهید نوژه همدان، عملیات خود را آغاز کنند و با ساقط کردن نظام، حکومتی به **اصطلاح سوسیال — دمکرات** را در ایران برقرار سازند.

✓ **نتیجه کودتا:** این کودتا نیز با نفوذ نیروهای مؤمن و وطن خواه انقلاب در درون کودتاچیان، هوشیاری نظام نوپای انقلابی و از همه بالاتر لطف الهی شکست خورد و کودتاچیان دستگیر شدند و به سزای خود رسیدند.

**** علت مخالفت آمریکا و کشورهای استعماری با دست یابی ایران به فناوری هسته ای صلح آمیز؛** یکی از دسیسه‌های آمریکا و برخی کشورهای استعماری بر ضدّ انقلاب اسلامی، این کشورها می‌خواهند دانش ارزشمند هسته‌ای در انحصار کامل خودشان باشد و دیگر کشورها به آن دسترسی نداشته باشند.

درس بیست و چهارم: جنگ تحمیلی رژیم بعثی حاکم بر عراق علیه ایران

✓ سابقه دشمنی دولت مردان عراق با ایران، به سال‌ها قبل از انقلاب بازمی‌گردد. در دوران صفویان، دولت عثمانی به قصد کشورگشایی، ایران را آماج حمله‌های خود قرار داد. پس از جنگ جهانی اول، امپراتوری عثمانی تجزیه شد و **از ترکیب سه استان بغداد، موصل و بصره، کشوری** به نام **عراق** تأسیس شد که **زیر سلطه مستقیم انگلستان** قرار گرفت. در سال ۱۳۳۸ش **عبدالکریم قاسم، رئیس جمهور عراق**، ادعا کرد **خرمشهر قسمتی از خاک عراق** است. حتی پس از آن، ارتش عراق در قسمت‌های مرزی، به تجاوز به خاک ایران دست زد. در پی آن، موضوع در سازمان ملل مطرح شد و در نهایت با **وساطت رئیس جمهور وقت الجزایر، عهدنامه الجزایر** در سال ۱۳۵۴ش بین ایران و عراق به امضا رسید.

* **تصور صدام از حمله به ایران:** با وقوع انقلاب در ایران و تضعیف ارتش و نیروهای مسلح و بروز بحران‌های داخلی، رژیم بعثی عراق تصور کرد که زمینه خوبی برای تجاوز به میهن ما فراهم شده است و به دلیل وقوع انقلاب، کشور آمادگی رویارویی با جنگ خارجی را ندارد. همانند تمام انقلاب‌های جهان، شرایط ویژه پس از انقلاب، حکومت اسلامی را با مسائل و مشکلات زیادی مواجه ساخته بود.

✓ صدام به علت نداشتن درک صحیح از میهن دوستی ایرانیان و علاقه مردم به انقلاب و کشور، اعلام کرده بود که **طی شش روز جمهوری اسلامی را نابود خواهد کرد.**

✓ چرا در ابتدای جنگ، ارتش صدام به پیشرفت‌های سریع در خاک ایران موفق شد؟ ایران هنوز آمادگی کافی برای مواجهه با جنگی بزرگ را نداشت، نیروهای زمینی صدام موفق شدند از مرزها بگذرند و با کشتار مردم بی‌گناه و اسارت آن‌ها، بخش‌هایی از مناطق غربی و جنوبی کشور را اشغال کنند.

✓ اقدام امام خمینی برای مقابله با حمله عراق: امام خمینی با اعتماد به نفسی که از ایمان و شجاعت او ناشی بود، از مردم خواست تا در برابر دشمن متجاوز ایستادگی کنند و فرمان داد مردم به خصوص جوانان، آماده رویارویی با دشمن شوند.

** در **زمان جنگ تحمیلی مساجد** مهم‌ترین مراکز جمع‌آوری لوازم و **کمک‌های مردمی** بودند.

* پیروزی‌های پی در پی ایران در جبهه‌های جنگ، به تقویت وحدت ملی در کشور انجامید.

✓ در حالی که نیروهای ایرانی، پی‌درپی متجاوزان بعثی را عقب می‌راندند، صدام ندای صلح خواهی و مظلوم‌نمایی سر داد. او اعلام کرد آماده صلح با ایران است. سازمان ملل متحد نیز از همان آغاز حمله صدام، تحت نفوذ قدرت‌های شرق و غرب از محکوم کردن صدام طفره می‌رفت. **طرفین را به آتش بس - و نه عقب نشینی عراقی‌ها به مرزها - دعوت** می‌کرد.

✓ به نظر شما علت عدم پذیرش آتش بس توسط دولتمردان ایران چه بود؟ زیرا هنوز بخش‌های زیادی از خاک ایران در تصرف متجاوزان بعثی بود و قبول آتش بس موجب تثبیت حضور آنان در خاک ایران می‌شد. به علاوه، آنان می‌دانستند که صدام درصدد است طی آتش بس، فرصتی به دست آورد تا به تجدید قوا و بازسازی نیروهای خود بپردازد. از طرف دیگر، صدام طی حمله به ایران، هزاران نفر از ایرانیان را قتل عام و خانواده‌های زیادی را داغدار کرده بود.

✓ حمله موشکی عراق به شهرهای ایران: هنگامی که صدام با مقاومت مردم ایران مواجه شد و پیروزی‌های ایران در جبهه‌های جنگ، روزبه روز او را نگران ساخت، حمله موشکی به شهرها با هدف شکستن روحیه مقاومت مردم ایران آغاز شد. شهر دزفول بیش از ۲۰۰ بار مورد اصابت موشک قرار گرفت، و بارها توسط راکت و توپخانه دشمن بمباران شد. در طول مدت جنگ ارتش عراق موشک‌های دوربرد و استفاده از گازهای شیمیایی در جبهه‌های جنگ را در پیش گرفت. در چنین شرایطی، آمریکا رسماً به کمک نیروهای صدام آمد. اعزام ناوگان جنگی به خلیج فارس و هدف قرار دادن هواپیمای مسافربری ایران در تیرماه ۱۳۶۷، از جمله اقدامات آمریکایی‌ها بود.

*** قطعنامه ۵۹۸:** دو خواسته ایران که مورد توجه قرار گرفت: ۱- عقب نشینی به مرزهای بین المللی پس از آتش بس ۲- تعیین متجاوز

**** هدف اصلی صدام در حمله به ایران، به هم زدن قرارداد (الجزایر) و تصرف کل اروندرود بود.**

**** ارتحال امام خمینی:** در شب چهاردهم خردادماه سال ۱۳۶۸ امام خمینی رحلت کردند.

**** پس از رحلت امام خمینی (ره) مجلس خبرگان رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای را به مقام رهبری برگزید.**

*** مجلس خبرگان بر اساس چه ویژگی‌ها و سوابقی، آیت الله سیدعلی خامنه‌ای را برای رهبری انقلاب اسلامی، صالح، شایسته و لایق تشخیص دادند؟** ۱- ایشان از آغاز مبارزه تا پیروزی انقلاب اسلامی، پیرو، همراه و هم‌رزم امام بودند و در صحنه‌های مختلف مقابله با رژیم پهلوی حضور تأثیرگذاری داشتند؛ به همین سبب مکرر دستگیر، زندانی و تبعید شدند. ۲- در دوران جمهوری اسلامی و درشرایطی که کشور گرفتار توطئه‌های پیچیده دشمنان خارجی و ضدانقلاب داخلی و نیز جنگ تحمیلی بود، همواره یابری بصیر و ثابت قدم برای انقلاب و حضرت امام بودند و مسئولیت‌های خطیری را از جمله دو دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران بر عهده گرفتند.

نکته: آیت الله خامنه‌ای در اولین پیام‌ها و بیانات خود چه نکته ای را اعلام نمودند؟ اعلام

نمودند که هدف و راه امام را به دقت دنبال خواهیم کرد.

درس بیست و پنجم: آرمان‌ها و دستاوردهای انقلاب اسلامی

✱ آرمان‌ها و هدف‌های انقلاب اسلامی: هدف‌های اصلی و عمده انقلاب، «استقلال»، «آزادی» و «جمهوری اسلامی» بود که به عنوان **محوری ترین شعار دوران مبارزه**، توسط توده‌های میلیونی مردم مطرح می‌شد.

✱ استقلال: **نخستین آرمان انقلاب اسلامی** محسوب می‌شود که یکی از آرزوهای دیرین مردم ما در طول تاریخ، خاصه دو سده اخیر بود. تجربه تاریخی ایران و سایر جامعه‌هایی که روزگاری زیر سلطه و استعمار قدرت‌های بیگانه بوده اند، نشان می‌دهد، هیچ **کشوری تا خود را از بند اسارت و سلطه بیگانگان نجات ندهد**، به سعادت، تعالی و اقتدار نخواهد رسید.

✱ ابعاد استقلال: **استقلال فکری، سیاسی و اقتصادی**.

اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

✱ **استقلال فکری**: استقلال فکری در هر کشور زمانی حاصل می‌شود که مردم باور کنند، بیگانگان بر آنان برتری ذاتی ندارند و آنها نیز با همت و پشتکار خود می‌توانند به سازندگی، پیشرفت، نوآوری و تعالی برسند.

✱ **استقلال سیاسی**: به این معنی است که مدیران، مسئولان و سران کشور، در تعیین خطّ مشی و اجرای برنامه‌های کشور، تابع دستور بیگانگان و مداخله آنها نباشند.

✱ **استقلال اقتصادی**: به معنای نداشتن وابستگی در ابعاد گوناگون اقتصادی است. کشوری به استقلال اقتصادی می‌رسد که برای تأمین نیازهای اساسی جامعه اش، به دیگران وابسته نباشد.

✱ شرط تحقق استقلال فکری و فرهنگی ملت ایران، ایجاد نوعی تحوّل عمیق اندیشه‌ای و اعتقادی در آنان، و بازگشت به فرهنگ غنی اسلام و ایران است.

✱ امام خمینی در اهمیت استقلال فکری گفته است استقلال فکری، **شرط اوّل استقلال** است.

✱✱✱ البته بدیهی است که هر کشور، در زمینه‌های گوناگون، به محصول‌های سایر کشورها نیاز دارد. بنابراین مبادله اقتصادی میان کشورها، به معنی فقدان استقلال اقتصادی نیست.

دستاوردهای سیاسی انقلاب اسلامی (ذکر دو مورد کافی است)

- تغییر رژیم وابسته و خودکامه شاهنشاهی و رفع استعمار و استبداد از ملت ایران.
- استقرار نظام جمهوری اسلامی
- تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- استقلال سیاسی.
- پیوند دین و سیاست و ارائه الگویی نوین برای مردم سالاری دینی.
- رشد سیاسی و آگاهی‌های عمومی مردم و حضور مردم در صحنه‌های گوناگون
- شکست اُبّهت قدرتهای غرب و شرق و قدرت‌های سلطه گر خارجی.
- عدم سلطه‌پذیری و نفی هرگونه سلطه جویی نسبت به سایر کشورها.
- ترسیم چهره صلح طلبانه ای از اسلام با اثبات مظلومیت مردم ایران در جریان جنگ تحمیلی و سایر تهاجمات، با طرح تشنج زدایی در سطح دولت‌ها.

دستاوردهای فرهنگی انقلاب اسلامی (ذکر دو مورد کافی است)

- افزایش سطح آگاهی عمومی، افزایش و رشد مطبوعات و نشریات.
- گسترش کانونهای آموزشی و تربیتی درون کشور
- درخشش و تعالی آثار هنری و فرهنگی ایران در سطح جهان است.
- احیای تفکر دینی، تحوّل در ارزش‌ها و نگرش‌ها و همچنین احیای مفاهیمی مانند جهاد و شهادت و ایثار و اخلاص، مردمی شدن قوای مسلّح و سازماندهی نیروی بسیج مردمی.
- هماهنگی بین تعهد و تخصص و دیانت و روشنفکری و همکاری حوزه و دانشگاه،

دستاوردهای اقتصادی انقلاب اسلامی (ذکر دو مورد کافی است)

- ۱- اقتصاد ایران قبل از انقلاب وابسته و تک محصولی بود و بر مبنای فروش نفت بود در نتیجه به کارگیری چنین سیاستی، به جای فعالیت‌های زیربنایی و عمرانی و توجه به تولید و صادرات غیرنفتی، دارایی و امکان‌های کشور، عمدتاً صرف برنامه‌های غیربنیادی و غیرمولّد می‌شد. اکثر فعالیت‌های اقتصادی مبتنی بر درآمد حاصل از فروش نفت بود که جز وابستگی اقتصادی، نبودن تعادل در بخش‌های گوناگون اقتصادی، و نفی عدالت اجتماعی، نتیجه ای در پی نداشت.
- ۲- انقلاب توانست از آغاز پیروزی، به تولید بیشتر کالاها در داخل و حتّی صدور بعضی از آنها به خارج از کشور، نایل آید. در نتیجه چنین سیاستی، سهم صادرات غیرنفتی به طرزی چشم گیر افزایش یافت. با این همه، تا رسیدن به سطح مطلوب، راهی طولانی در پیش است.
- ۳- توجّه به عمران و آبادی روستاها و برخوردار کردن اکثر روستاهای ایران از نعمت آب، برق، مخابرات، مراکزهای آموزشی و بهداشتی، جاده و امکانات رفاهی، از دیگر نتایج اقتصادی انقلاب اسلامی است که در قبل از انقلاب، بیشتر آنها، از آن محروم بودند.

دستاوردهای علمی و فناوری‌های نوین انقلاب اسلامی

- توجّه به صنایع سنگین و اقدام‌های بنیادی و زیربنایی در این زمینه:
- ۱- توسعه روزافزون در صنایع دفاعی، نفت، پتروشیمی، ذوب آهن، فولاد، برق و همچنین ساخت سدهای بزرگ و گسترش یا نوسازی راه‌های کشور در این دوران، نقشی مهم در رشد و شکوفایی سایر بخشهای اقتصادی کشور دارد.
 - ۲- پیشرفت‌های عظیم در حوزه علم و فناوری، بیولوژی مولکولی و سلول‌های بنیادی، از دیگر دستاوردهای مهم انقلاب به شمار می‌روند.
 - ۳- دستیابی به فناوری هسته‌ای صلح آمیز، یکی از عظیم‌ترین و افتخارآمیزترین دستاوردهای فنی و علمی انقلاب اسلامی است. دسترسی به چرخه سوخت هسته‌ای، یعنی فرایند تبدیل اورانیوم طبیعی به سوخت موردنیاز برای تولید انرژی هسته‌ای، دانش فنی بسیار پیچیده و پیشرفت‌های است که تنها معدودی از کشورهای جهان به آن دست یافته اند.

درس بیست و ششم: بیداری اسلامی در جهان اسلام

اهداف بیداری اسلامی: عمده ترین هدف بیداری اسلامی بازگرداندن دین به عرصه زندگی فردی و اجتماعی است. هدف‌های غایی و متعالی آن، ساختن تمدن جدید اسلامی و در نهایت تأسیس یک تمدن اسلامی با گستره جهانی است که در آن عقلانیت با معنویت، قدرت با اخلاق، دانش با ارزش و علم با عمل جمع شود.

عوامل زمینه ساز شکل گیری بیداری اسلامی (ذکر دو مورد کافی است)

- آگاهی نسبت به عقب افتادگی‌های علمی، اقتصادی و اجتماعی جوامع اسلامی؛
- آگاهی از پیشرفتهای مادی و علمی جهان غرب و مقایسه آن با جوامع اسلامی؛
- توجه به گذشته پرافتخار و پرشکوه جهان اسلام و موفقیت آن در ایجاد تمدن اسلامی؛
- توجه به میراث علمی و غنی اسلام در عرصه‌های مختلف علوم و معارف بشری و نقش دانشمندان اسلامی در هدایت بشر؛
- توجه به خرافات، بدعت‌ها و کاستی‌های موجود در عرصه اندیشه دینی در جهان اسلام؛
- توجه به تشقت، تفرقه و درگیری‌های فرقه ای در جوامع اسلامی؛
- استبداد، ظلم، چپاول اموال و بی عدالتی حاکمان کشورهای اسلامی؛
- وابستگی برخی از سردمداران جوامع اسلامی به کشورهای استعمارگر؛
- استعمار کشورهای اسلامی و آگاهی به ابعاد و پیامدهای آن؛
- آشنایی با مفاهیم جدید فکری، سیاسی و اجتماعی موجود در غرب، از قبیل آزادی، برابری، استقلال و....

ویژگی‌های مشترک بیداری اسلامی در کشورهای گوناگون (ذکر سه مورد کافی است)

- ❖ تمایل برای بازگشت به اسلام راستین و اصیل
- ❖ توجه به وحدت جهان اسلام
- ❖ استعمارستیزی و ضدیت با نظام سلطه
- ❖ مبارزه با استبداد و دیکتاتوری حاکمان
- ❖ مردمی بودن و حضور گروه‌های مختلف اجتماعی در آن.

علل ناکامی حرکت‌های بیداری اسلامی در گذشته (ذکر دو مورد کافی است)

- ✓ خودباختگی در برابر توسعه فنی، علمی و مادی تمدن غرب
- ✓ تسلط تحصیل کردگان در جوامع غربی و شرقی در امور مدیریتی، فرهنگی و علمی جوامع اسلامی
- ✓ استیلای نظامی غرب و شرق از طریق تهدید، اشغال و یا کودتا و ایجاد حکومت‌های دست‌نشانده و وابسته
- ✓ غلبه روحیه یأس و ناامیدی بر افکار عمومی مسلمانان و از میان رفتن اعتماد به نفس آنها در امکان ایجاد تغییر و تحول بنیادین
- ✓ ایجاد و غلبه روحیه سازش با حکومت‌های جائز در میان مسلمانان
- ✓ رسوخ و نفوذ تفکرات مادی مکاتب سرمایه داری غرب و کمونیستی شرق در جوامع اسلامی
- ✓ نبود رهبران قوی، آگاه و مردمی که بتوانند در آحاد جامعه وحدت و انسجام به وجود بیاورند.

تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی بر جریان بیداری اسلامی در جهان اسلام (ذکر دو مورد کافی است)

- تبدیل رهبری معنوی و مشی سیاسی امام خمینی به الگویی برای حرکت‌ها و خیزش‌های اسلامی
- احیای کاربردهای دین در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی
- تغییر در مفاهیم رایج فلسفه سیاسی با ایجاد گفتمان دین محور و نظریه پردازی حول محور دین و به چالش کشیدن مفاهیم رایج در فلسفه سیاسی غرب و شرق
- تبدیل ایران به ام القرای جهان اسلام
- تبیین راهکارهای عبور از فرهنگ غرب و احیای فرهنگ اسلامی توسط امام خمینی و رهبران جمهوری اسلامی
- ارائه الگوی جهانی از سوی امام خمینی برای نجات همه ملت‌ها و اثبات کارایی دین در عرصه جهانی
- ارائه راهبرد «نه شرقی، نه غربی» در عرصه سیاست خارجی و نفی سلطه سیاسی استکبار شرق و غرب
- حمایت از ملل محروم، مستضعف و تحت ستم در سرتاسر جهان
- الهام گرفتن ملت‌های مسلمان از محتوای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- ارائه مدل عملی مردم سالاری دینی

ویژگی بیداری اسلامی از نگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای (ذکر دو مورد کافی است)

- ۱- آیت‌الله خامنه‌ای در تعبیر بیداری، **آن را به ستوه آمدگی بشری و بازگشت به هویت اسلامی و تمسک به اسلام** بیان می‌کنند.
- ۲- از نگاه ماهیت شناسانه نیز، بیداری پدید آمده را **بیداری اسلامی** می‌دانند و عنوان‌های دیگری مانند **بیداری انسانی** و **بهار عربی** را رد می‌کنند.
- ۳- ایشان ظهور بیداری اسلامی در جهان اسلام را حاصل انقلاب اسلامی ایران و پیروزی ملت ایران می‌دانند.
- ۴- علاوه بر انطباق **اندیشه بیداری اسلامی** امام خمینی، پیوستگی آن در خط اعتدال آرمانگرایی می‌باشد.
- ۵- ایشان بیداری را حتی فراتر از اسلام و دنیای اسلام می‌دانند و معتقدند که این جنبش تا قلب اروپا هم پیش خواهد رفت.
- ۶- ایشان همچنین با استناد به آیات گوناگون قرآن، بیداری اسلامی را تحقق وعده نصرت الهی می‌دانند و آن را نتیجه مقاومت آگاهانه امت اسلامی تلقی می‌کنند.

آیت اله خامنه‌ای امواج بیداری اسلامی را از پیروزی انقلاب اسلامی تا کنون **به سه دوره** تقسیم می‌کند:

موج سوم انقلاب‌های اخیر در کشورهای اسلامی

موج دوم پس از فروپاشی کمونیسم

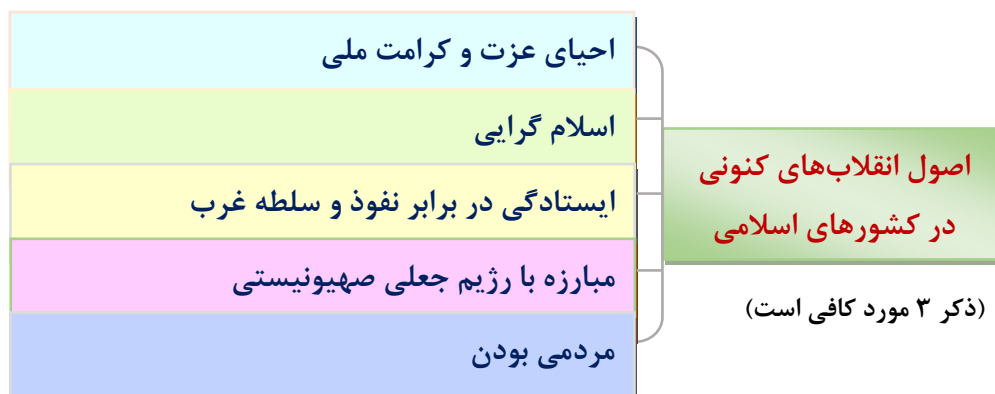
موج اول پیروزی انقلاب اسلامی ایران

* نقش ولایت فقیه در موج جدید بیداری اسلامی:

در بین مجموعه متفکرین و پیشوایان دینی باید از سه نفر در صدر نظریه پردازان عصر جدید و موج جاری بیداری اسلامی نام برد: (۱) آیت‌الله حاج شیخ محمدحسین نائینی (۲) استادحسن البناء (۳) امام خمینی

✓ مرحوم نائینی برای اولین بار نظریه حکومت مشروطه مشروعه را در کتاب ارزشمند تنبیه الامة و تنزیه الملة تبیین و نوعی از مردم سالاری دینی را در مقابل دموکراسی سکولار غرب ارائه کرد و بعداً شیخ فضل اله نوری با افزودن اصل دوم متمم قانون اساسی، نظارت پنج نفر مجتهد تراز اول را بر قوانین موضوعه، مشروعیت مشروطه را با خون خود امضا کرد. استاد حسن البناء با رد مطلق تبعیت از فرهنگ غرب و حرکت در چارچوب اصول اسلامی و احیای قرآن و سنت، نهضت اخوان المسلمین را پایه‌گذاری کرد که بدون تردید اصیل‌ترین حرکت فکری در جریان بیداری اسلامی اهل سنت در عصر حاضر است.

دیدگاه امام خمینی در کتاب ولایت فقیه برپایه‌های محکم قرآن و سنت و احادیث پیامبر و اهل بیت با پشتوانه فقه، عرفان، کلام، فلسفه و اجتهاد پویای اسلامی پاسخی به سؤالات مسلمانان محروم و تحقیرشده توسط فرهنگ استعمار و سرخورده از مکاتب تقلیدی چپ، راست و التقاطی بود.

عناصر هویتی بیداری انقلاب اسلامی ایران

(۳) استکبار ستیزی

(۲) اسلامی بودن

(۱) مردمی بودن

پیامدهای بیداری اسلامی نوین در کشورهای اسلامی (ذکر سه مورد کافی است)

♦ ایجاد شور و نشاط اجتماعی و احیای خودباوری دینی و اجتماعی در ملت‌های مسلمان

♦ از بین رفتن حاکمان دیکتاتور و دولت‌های دست‌نشانده و سرسپرده به نظام سلطه

♦ نفوذ و تحکیم روابط اسلامی بین ملت‌ها و دولت‌ها و فراهم شدن زمینه‌های همگرایی مسلمانان

♦ فراهم آمدن فرصت برای پیگیری مطالبات منطقه ای و فرامنطقه ای خود به ویژه در مورد قدرت‌های سلطه گر

♦ از میان رفتن یا تضعیف پایگاه‌ها و حامیان رژیم صهیونیستی در کشورهای اسلامی دارای تجربه بیداری اسلامی

♦ قدرت‌گیری و رشد اقتدار جنبش‌های اسلامی در مقابل رژیم صهیونیستی، به ویژه جنبش‌های حماس، جهاد اسلامی فلسطین و

حزبالله

**** نقش حاج قاسم سلیمانی، در شکل‌گیری و تقویت مکتب مقاومت:**

شکل‌گیری و تقویت هسته‌های مقاومت در منطقه تا حدی زیاد به تلاش‌های سپهبد سلیمانی مدیون است که از آن جمله می‌توان حزبالله لبنان، حشدالشعبی عراق، فاطمیون افغانستان، زینبیون پاکستان و... را نام برد.